

USAID
DEL PUEBLO DE LOS ESTADOS
UNIDOS DE AMÉRICA

**LEER Y
APRENDER**

K'amb'al Ub'e Uchak Tijoxel

CHOLCHAK RE UYA'IK
UCHUQ'AB' RI
K'ICHE' TZIJOB'AL

K'iche' Tzijob'al • Ukab' Q'at Tijonik

Coordinación técnica: **Sophia Maldonado y Justo Magzul**
Diseño general: **Rosana Higueros Martinez y Edna Lucrecia Escobar**
Edición: **Justo Magzul**
Autoría: **Felisa Sanic**
Coordinación gráfica: **Antonio Arreaga**
Diagramación: **Omar Hurtado Alvarez**
Revisión de enfoque de género: **Cristina Molina**

Participantes en el proceso de validación: Comunidad Lingüística K'iche', Dirección General de Educación Bilingüe e Intercultural -DIGEBI-

Aval de la comunidad lingüística K'iche' en trámite

Este material ha sido elaborado gracias al apoyo del Pueblo de los Estados Unidos de América a través de la Agencia de los Estados Unidos de América para el Desarrollo Internacional (USAID, por sus siglas en inglés).

El contenido de este documento es responsabilidad exclusiva de los autores y el mismo no necesariamente refleja la perspectiva de USAID ni del Gobierno de los Estados Unidos de América.

© Agencia de los Estados Unidos de América para el Desarrollo Internacional (USAID).

Este libro está disponible en acceso abierto bajo la licencia AtribuciónNoComercial-SinDerivar 4.0 Internacional (CC BY-NC-ND 4.0); es decir, se permite la redistribución, siempre y cuando se reconozca la autoría, no se modifique y no se use comercialmente.
<https://creativecommons.org/licenses/>.

Guatemala, 2018

Nota. La utilización de un lenguaje que no discrimine ni contenga sesgo de género es parte de las preocupaciones del proyecto USAID Leer y Aprender. En este documento se ha optado por usar el masculino genérico clásico, entendiendo que este incluye siempre a hombres y mujeres; niños y niñas.

**K'AMB'AL UB'E UCHAK TIJOXEL
UKAB' Q'AT TIJONIK**

OKIB'AL TZIJ

Wa jun ya'b'al k'ak' taq no'j are re ri ukab' q'at tijonik, re ri wokonik re uya'ik uchuq'ab' ronojel ri k'o karil ruk' ri K'iche' Tzijob'al pacha ri sik'in uwach wuj, ri tz'ib'anem, ri ch'awem, xuquje' ri uta'ik ucholaj ri tzijob'al. Ri karaj are uya'ik uchuq'ab' ri kino'j ri ajtij ri kitz'ib'am taq kib' pa taq ri nimaq taq tijob'al che ri uk'amik taq k'ak' taq kino'j, chi e konojel ke'chakun taq pa taq ri tijob'al jawi e k'o wi winaq K'iche' xuquje' jawi kab'an wi ri tzijonem K'iche'pa wa Paxil kaya',

Ri wokonik re uya'ik uchuq'ab' ronojel ri k'o karil ruk' ri K'iche' Tzijob'al pacha ri sik'in uwach wuj, ri tz'ib'anem. ri ch'awem, xuquje' ri uta'ik ucholaj, kuya oxib' q'at tijonik: Jun are ri nab'e q'at tijonik, ri ukab' q'at tijonik, ri urox q'at tijonik, ri jujun kak'y cho ri jun chik. Ri k'utunik re ri ukab' q'at tijonik kaya' chi kech ri tijoxel ri keta'm ke'tzijon pa ri K'iche' Tzijob'al xu' man qas ta keta'm ri tz'ib'anem xuquje' ri sik'in uwach wuj.

Ri k'utunik re ri ukab' q'at tijonik ri karaj are uk'iyisaxik ri no'j pa uwi' taq ri kaya' ub'ik ri:

1. Kuta ucholaj ri tz'ib'atalik kub'an ri kata' che pa K'iche' Tzijob'al.
2. Kakunik kusik'ij taq tzij, chomanik, juperaj taq tz'ib'anik pa K'iche' Tzijob'al.
3. Kuta ucholaj, ub'e sik'in taq wuj ri kakiya taq ub'ixik taq b'antajik pa K'iche' Tzijob'al, jawi ri are' kakunik kuta qas ri kakiya ub'ixik taq ri uk'ux ri tz'ib'atalik. Kitz'ib'axik chomanik, laj taq tz'ib'anik jawi kojom wi ri ukolomal ri ucholajil tzij re ri K'iche' Tzijob'al
4. Ku'koj jalajoj taq tzij pa ri uch'awem, xuquje' che ri utz'ib'anem pa K'iche' Tzijob'al.

Ri k'amb'al ub'e uchak tijoxel re ri ukab' q'at tijonik rak'am taq sik'in uwach wuj e tz'ib'atal pa K'iche' Tzijob'al ri ke'tzijon pa kiwi' k'ya'laj taq b'antajik ri rajawixik che ri uk'iyem no'jib'al, wa sik'in uwach wuj e tz'ib'atal pa kiwi' taq wokaj, kib'antajik taq tinamit, k'ak' taq no'j. Ri kajawaxik are uya'ik k'ya'laj taq kiwach sik'in uwach wuj chi uwach ri tijoxel rech kuk'iyisaj ri uch'awem xuquje' rech kuchakuj ri ub'antajik ri sik'in uwach wuj, ri tz'ib'anem kub'ano, ri uta'ik ucholaj pa K'iche' Tzijob'al.

Ub'antajik ri tijonem

Wa jun tijonem e rak'a'm 40 tijo'nijik, ri e jachom pa job' utas tijonik, Ri jujun utas tijonik e k'o kajib' ub'i' taq k'utunik. Ri jujun ub'i' taq tijonik k'o jun rokib'al tijo'nijik xuquje' jun utz'aqatisab'al tijo'nijik.

Ri ub'antajik ri utas tijonik rak'am chak xuquje' ri jampa' kaya' che ri **ub'anik ri tzijonem**, ri jalajoj taq tzij, **ri sik'in uwach wuj** xuquje' **ri tz'ib'anem**. Ri jujun tijo'nijik rak'am chak ri ke'b'an pa jujunal, jawi kab'ix wi che chi kuya pa komon rech kaya' uchuq'ab' ri chak pa wokaj. Chi a kajkaj tijo'nijik k'o jun uxaq wuj chak ri kub'ano are ri tijoxel kuna'tisaj su taq ri k'ak' taq no'j xreta'maj. Xuquje' pa ri jujun tijo'nijik kab'an jun chak re tz'apib'al re ri k'utu'nik, rech ri tijoxel utukel karilo su taq ri k'ak' taq no'j xreta'maj.

K'AMB'AL UB'E UCHAK TIJoxel

UKAB' Q'AT TIJONIK

UCHOLAJIL

Utas Tijonik 1

ACHALAXIK/ALAXIK XUQUJE' WOKAJ

1. Achalaxik /alaxik	9
2. Wachalaxik /walaxik.....	13
3. Wokaj	15
4. Nuwokaj	19
Uxaq wuj chak	21
5. Tzijob'elil	25
6. Nutzijob'elil	29
7. Nima'q taq kib'e, kicholaj taq winaqib'	31
8. Nuwinaq nim kib'e, nim kicholaj	35
Uxaq wuj chak	37
Tatab'entzij 1	
Pajonik no'j	

Utas Tijonik 2

K'ASLEMAL XUQUJE' CHAJINIK

9. Utzalaj taq wa	39
10. Kitijik utzalaj taq wa	43
11. Ub'anik utzalaj taq b'anikil	45
12. Ub'anik utzalaj taq b'anikil wumal.....	48
Uxaq wuj chak	50
13. Chajinem qech chi qonojel.....	54
14. Chajinem pa ri qachak xuquje' pa ri qachoch.....	57
15. Ukojik taq le ch'aweb'al	59
16. Nim ri ub'antajik ri kikojik ri ch'aweb'al	62
Uxaq wuj chak	64
Tatab'entzij 2	
Pajonik no'j	

Utas Tijonik 3

UWACHULEW

17. Retzelaxik le uchi' taq le plo.....	66
18. Ri ub'antajik wi ri retzelaxik ri uchi' taq le plo	69
19. Ujuluwem xkanul	71
20. Ri kab'antaj wi xuquje' ri kub'an ri ujuluwem xkanul	74
Uxaq wuj chak	76
21. Kab'raqan.....	81
22. Ri kakiya kan ri kab'raqan	84
23. Q'eqal taq jab	86

24. Jas ri kayo'w ri q'eqal taq jab', xuquje' su ri kakiya kanoq	89
Uxaq wuj chak	91
Tatab'entzij 3	
Pajonik no'j	

Utas Tijonik 4

ETA'MANIK

25. Ri kik'aslemal ri awaj	93
26. Ri awaj xuquje' ri winaq	96
27. Ri chikopib'	98
28. Ri ukojik ri kikunanik ri chikopib' chi kech winaq	101
Uxaq wuj chak	103
29. Ajq'ayes kar katajin kasach kiwach	107
30. Jasche ri ajq'ayes kar katajin kasach kiwach	110
31. Che'qato' le k'ache'laj	112
32. Jo' che ri kito'ik ri k'ache'laj	115
Uxaq wuj chak	117
Tatab'entzij 4	
Pajonik no'j	

Utas Tijonik 5

K'AK' ETA'MANIK

33. Tikal	119
34. Tikal xuquje' ri uwach ri kaj	123
35. Machu Pichu	125
36. Tikal xuquje'ri Machu pichu e junam	128
Uxaq wuj chak	130
37. Estambul	132
38. K'ayinik, loq'ominik pa Estambul	135
39. El Mirador	137
40. K'otinik kab'an pa ri Mirador	140
Uxaq wuj chak	142
Tatab'entzij 5	144
Pajonik no'j	

UTAS TIJONIK 1

ACHALAXIK / ALAXIK XUQUJE' WOKAJ

TIJO'NIJIK 1 ACHALAXIK /ALAXIK

Fuente: USAID Leer y Aprender

¿Jas ri' ri jun alaxik / achalaxik?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Le alaxik / achalaxik

Are kuk' taq le achalaxik kaqeta'maj wi taq le loq'ob'al ib'. Pa le **achalaxik** jawije' le qatat **qanan**, le e qatz qachaq' chi'l le e qanab' e are' e nuk'maninaq jun wokaj chi **winaqib'**, jawije' chi jujunal **qakik'el** qib' kajunamataj wi qawach are chi pa junamam kojyakatajik. Chi' pa we achalaxik k'ut che katikitaj wi uloq pa ri qalk'u'alal uloq, jawije' le **ixoq** chi'l le **achi** kakiriq reta'manik taq le kajawatajik jacha' taq le loq'ob'al ib' are k'u wa' katob'an na chi qech pa **qajujunal** are chi kaqariq ri utzil **ki'kotemal**. Maltiyox chi kech ri e qachalaxik rumal chi kixo'l **kaqeta'maj** wi ri ch'awem tzijonem kuk' e nik'aj chik taq **winaqib'**, **kujkowin** chi utzirisaxik qib' chi taq ri ch'a'oj chi kixo'l ch'il e qajil qatz'aqat. **Ronojel** taq ri utzil **ki'kotemal** kaqeta'maj uchakub'exik upatanixik kuk' ri e qachalal are chi kaqachokonsab'ej pa ri qawokaj / komon.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri' ri jun alaxik / achalaxik?

2. ¿Jampa' kajeqataj ri k'amik ib', jawi ke'raq wi ri utzalaj taq no'oj ri ke'koj pa ri k'aslemal?

3. ¿Jachin ruk' kaqariq wi no'oj pa uwi' chi rajawixik ke'qach'ab'ej ri winaq?

4. ¿Jas che rajawixik kab'an k'iyem pa jun achalaxik?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

achalaxik	qanan	winaqib'	qakik'el	ixoq
ki'kotemal	kojkowinik	maltyox	ronojel	achi

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le tzij e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Achalaxik _____
2. Qanan, _____
3. Winaqib' _____
4. Ixoq _____
5. Achi _____

Ucholajil tzij

Kikojik k'ya'laj taq kiwach tzij.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik, xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

In ajkem	In k'o waral
At ajkem	At k'o waral
Lal ajkem	Lal k'o waral
Are' ajkem	K'o waral
Uj ajkemab'	Uj k'o waral
Ix ajkemab'	Ix k'o waral
Alaq ajkemab'	Alaq k'o waral
E ajkemab'	E k'o waral

Kikojik nik'aj tzij chik:

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij, xuquje' che'atz'ib'aj cho ri awuj che'asik'ij cho jun awachi'l.

- K'o jun kaq nuch'ich'.
- Are wulew wa'.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. _____ *K'o* _____ jun wachoch chi rij le juyub'.
1. Ri nab'e kach'aw pa uwi' jun ja winaq _____ ri alaxik.
2. Jun chajinel chi re jun ja winaq _____ ri alaxik.
3. Jun k'utunel re ri utzilal, ri nima'q taq no'oj _____ ri alaxik.
4. Ri k'iyem pa alaxik _____ ri' katob' chi man ke'tukin ta taq ri jujun ja winaq.
5. _____ jun nimalaj wachoch.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim, che'atz'ib'aj le kraj na.

1. Kuk' le achalaxik kaqeta'maj wi taq le loq'ab'al ib' _____ ri' qas rajawixik pa un ja winaq.
2. Pa le achalaxik jawije' le qatat, qanan, le e qatz, qachaq' chi'l le e qanab' _____ e nuk'maninaq jun wokaj chi winaqib'.
3. Pa achalaxik kajeqetaj wi ri qak'aslemal ri qak'olem chi ixoq, chi achi; _____ ri qachalaxik xuquje' kakik'am qab'e pa ri qak'aslemal.
4. E _____ winaq kakiriq ub'aniktaq kichak, utzalaj taq kino'oj ruk' jun kachalaxik. Xuquje' e _____ Itzel taq achalaxik ri man ke'tob'an taj.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Nanab'al, utzalaj winaq _____ *Jun utzalaj winaq ri nunanab'al* _____
1. Nunan, nim raqan _____
2. Nutat, ajchak _____
3. Nuxib'al, etz'anel _____
4. Wati't, utz _____
5. Numam, kame'l _____

TIJO'NIJIK 2 WACHALAXIK / WALAXIK

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj.

Fuente: USAID Leer y Aprender

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Usikixik uwach wuj xuquje' uta'ik ucholaj.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le k'amb'al no'j.

Ri wachalaxik are' jun achalaxik jawi qak'am wi qib'. Aq'ab' kawa'lij ri nutat che ri uto'ik ri nunan che taq ri ub'anik ri uchak ri ku'b'an aq'ab'. Ri nuxib'al xuquje' katob'ik. Are' upatan kub'an ri upaq'ij re ri nunan, nutat, xuquje' ri wech in. In kinkolomaj ri uwi' ri mexa rech qonojel kaqatij qawa aq'ab' pa uwi'. Pa k'isb'al, in kinyak ri jastaq k'o cho ri mexa. Tek'uri' qonojel kujb'ek, che ri ub'anik taq ri qachak rajawixik kaqaban ronojel q'ij.

Ub'e'al chak. Chatzijo che jun awachi'l ri xata ub'e ucholaj che ri sik'in uwach wuj.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik juperaj tz'ib'anik jawi katz'ib'ax wi ri uk'u'x ri tz'ib'anik xuquje' ri uchapchob'.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa kiwi' ri awalaxik, chakojo ri uk'u'x ri tzij, xuquje' ri uchapchob'. ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'inik uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri kachomaj chi nim ub'e, nim ucholaj che ri xatz'ib'aj.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 3 WOKAJ

Autor: Fedorova

¿Jas ri' ri jun wokaj?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Ri wokaj

Jun wokaj are wa' jun molaj chi **winaqib'** che xa junam ri kichomab'al, kikojb'al, chi'l ri kajawataj chi kech pa ri **kik'aslemal**. Pa jun wokaj are kawa'lijsan kiwach ri tzijonem ch'awem k'o chi kixo'l ri e wokownaq, ri kakitzukuj are ri utzil pa ri kik'aslemal **konojel** chi **ixoq** chi **achi**. Rumal wa', ri k'aslemal pa ri wokaj **rajawixik** kaya' **uq'ij**. K'o ri **qak'aslemal** kuk' taq ri e nik'aj chik e qachalal pine' utz **kujchoman** pa qajujunal amaq'el kujawataj chi kech e nik'aj chik rumal rech taq ri qachak kaqab'ano kachokon chi kech e nik'aj chik.

We kab'an k'olem pa jun wokaj kajawatajik chi kab'an ri tob'anem pa uwi' taq ri uk'axal. Ri utzil, ri tob'anik, kuk' taq ri e k'ul ja, achalaxik, e ajil tz'aqat che eta'matal kiwach rajawaxik chi kab'an wa' ronojel q'ij. Qonojel uj rajawixik chib'il qib', kaqaya' ri q'alib'al k'u'x chi kij e nik'aj chik e ajil tz'aqat che are' wa' ke'chajinik, ke'choman pa we

qatinamit. Ri rilik taq ri utzil pa we qawokaj kuya' utzil pa qawi'. Rimal ri', Sib'alaj utzilal kuya'o jampa' junam kab'an ri chomanik pa uwi' ri kab'anik.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri' ri jun wokaj?

2. ¿Jas ri kuya uchuq'ab' ri jun wokaj?

3. ¿Le qonojel k'o qawokaj?

4. ¿Jas katob'an wi jun wokaj pa ri uk'aslemal jun winaq?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Jun	wokaj	winaq	k'aslemal	konojel
Ixoq	achi	qak'aslemal	uq'ij	rajawixik

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Jun _____
2. K'aslemal _____

3. Achi _____
4. Ixoq _____
5. Winaq _____

Ucholajil tzij

K'ya'laj taq kiwach silob'enik taq tzij, ri kakib'ij are chi chanim kab'an ri kakiya ub'ixik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik. xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Kinxojowik	Kinchomanik	Kinb'atz'inik
Katxojowik	Katchomanik	Katb'atz'inik
Kxojow la	Kchoman la	Kb'atz'in la
Kxojowik	Kchomanik	Kb'atz'inik
Kujxojowik	Kujchomanik	Kujb'atz'inik
Kixxojowik	Kixchomanik	Kixb'atz'inik
Kxojow alaq	Kchoman alaq	Kb'atz'in alaq
Ke'xojowik	Ke'chomanik	Ke'b'atz'inik

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. _____ *kinchoman* _____ pa kiwi' ri wal.
1. _____ ruk' a Te'k.
2. _____ ruk jun ala.
3. _____ rumal le jun k'ayewal.
4. _____ le alitom.
5. _____ cho wa ja.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ rumal le jun laj ak'al.
2. _____ rumal le jun wal xuch'ek utijonik.
3. _____ cho wachoch.
4. _____ rumal ri nuk'aslemal
5. _____ le Alu'.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Tinamit, nim *Paxil Kayala' ub'i' ri nim qatinamit*
1. Wokaj, nim raqan _____
2. Winaq, utz _____
3. Q'ij, nim _____
4. Ja, saq _____
5. Juyub', rax _____

TIJO'NIJIK 4 NUWOKAJ

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Fuente: USAID Leer y Aprender

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Sik'inen uwach wuj che ri rilik ri uk'u'x ri tz'ib'atalik xuquje' ri uchapchob'.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Jun wokaj are wa' jun molaj chi winaqib' che xa junam ri kichomab'al, kino'jib'al, kikojb'al, chi'l ri kajawataj chi kech pa ri kik'aslemal. Pa jun wokaj are kawa'lijsan kiwach ri tzijonem ch'awem k'o chi kixo'l ri e wokownaq, che are kakitzukuj ri utzil pa ri kik'aslemal. Ri k'aslemal pa ri wokaj xa xaq ta k'o wa' pa ri qak'aslemal, xa ne' nim upatan. K'o ri qak'aslemal kuk' taq ri e nik'aj chik e qachalal pine' utz kujchoman pa qajujunal amaq'el kujawataj chi kech e nik'aj chik rumal rech taq ri qachak kaqab'ano kachokon chi kech e nik'aj chik.

Ub'e'al chak. Chatzijojo che jun awachi'l pa uwi' ri uk'u'x xuquje' ri uchapchob' wa jun sik'in uwach wuj.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik juperaj chomanik jawi kab'ij wi su ri ub'antajik ri awokaj / akomon.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ri awokaj ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xak'is ri atz'ib'anem, kajuch' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri uk'ux ri atz'ib'anem, ruk' q'eq ri utz'aqatisab'al.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Tijo'nijik 1- 4

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

aq'ab'	ri'j	chak/ patan	k'iyinem uwach
naj k'o wi	k'o uchuq'ab'	terenem rij	ak'al

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ri ucholaj ri kub'ij.

Pa ri wachoch uj jun ja winaq qak'am qib'. Ri nutat aq'ab' kawa'lij, che ri _____ ri nunan. che ri ub'anik taq ri chak ri rajawixik kab'an aq'ab'.

Ri nuxib'al xuquje' _____, Are' _____ b'anol re ri upaq'ij re nunan, nutat xuquje' ri wech in. In _____ ri mexa rech qonojel _____.

Pa k'isb'al, in kinyak ri jastaq k'o pa uwi' ri mexa xuquje' qonojel _____ che ri ub'anik ri qachak ri kaqab'an ronojel q'ij. _____ ri nutat pa ri qajuyub'.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

nima'q	nim ub'antajik	rax	ch'ich' /tzirisanel	alaj /laj / man nim taj
--------	----------------	-----	---------------------	-------------------------

Ri San Juan jun utzalaj tinamit, man _____ taj xuquje' je'l. K'o jun utyox e k'o _____ taq rax ri kab'an wi etz'anem re b'olol ri kab'an ruk' aqanaj, ri kab'an wi

etz'anem ruk' q'ab'aj, e k'o tijob'al, jun wa'katib'al ri e k'o wi etz'enemib'al, e k'o nimaq taq taq'aj _____, k'ayib'al, nik'aj chik. Chi waqib' ik' kb'an ri unimaq'ij ri tinamit, _____ ri unimaq'ij ri tinamit kab'an pa ri q'ij 24, 25 re ri uwaq ik' re jun junab', ri unimaq'ij ri tinamit, re ri kityox, are kab'an unimaq'ij ri San Juan Bautista . Chi' ko'pan taq etz'anemib'al _____cho tyox, e k'o taq ajk'ayib', kapoq'isax taq q'aq', e k'o ajxojolob', k'o q'ojom, k'o xojowem re tinamit kab'anik.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Chasik'ij uwach le tz'ib'atalik chariqa ri uk'u'x xuquje' ri uchapchob', chakojo le wachib'al k'o ikim.

Sib'alaj nim ri walaxik are taq ri nunan, ri wati't, ri wachalal, ri wikan, ri wachalib'al, xuquje' e k'o keb' qawaj, jun tz'i' ub'i' a Q'eq, jun ati't me's ub'i' ik'. Sib'alaj qak'am qib', kaqato' qib', kuje'wa'kat pa ri q'ij domingo pa wa'katib'al, k'o q'ij ri naj kujb'e wi, ri nunan sib'alaj kinuchajij, karilij chi ronojel k'o ri rajawixik chwe.

Uk'u'x tzij

Uchapchob' tzij

Uchapchob' tzij

Uchapchob' tzij

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa kiwi' ri awalaxik, chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik ri k'o job' chomanik chi upam. chatz'ib'aj ri uk'ux ri tz'ib'anik, xuquje' we katkowenik katz'ib'aj kajib' uchapchob' ri katz'ib'aj.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'an pa uwi' jun winaq ri nim ub'e, nim ucholaj kawil ri at.

Ub'e'al chak: Chajuch'u ruk' kaq atz'ib'ab'al ri uk'u'x ri xatz'ib'aj, ruk' q'an ri uchapchob'.

Tatab'entzij 1

Ub'e'al chak: Chatatab'ej ri kitziy ri keb' winaq ke'tzijonik, chakojo retal jas ri qas nim ub'e, nim ucholaj che ri kakib'ij.

E keb' kachi'l kib' ke'tzijon pa uwi' ri wokaj/kikomom.

Achi'l 1	Saqarik ali, sib'alaj utz kinwil chi jumul awach, xk'iya'laj q'ij ri', xinwil kan awach.
Achi'l 2	¿Utz wach la tat? ¿jas b'anom la? xtziyox chwech chi k'wi chi kel wi la.
Achi'l 1	Je' xb'e jun junab' xinq'ax chi kinaqaj ri wachalaxik xuquje' chi kinaqaj ri wachi'l. Sib'alaj k'ax are jampa' xinb'e pa jun tinamit chik. Kub'isoj jun ri pixab' kakiya ri rati't umam jun xuquje' ri kakiya ri alaxik. Nim ri ub'antajik ri kik'olem ri nunan, ri nutat xuquje' ri wachalaxik chi nunaqaj xuquje' nim ri ub'antajik ri ch'awem kuk' ri wachi'l.
Achi'l 2	Je', in su nub'im, chi rajawixik kab'an ri k'aslemal pa alaxik rumal chi ri alaxik uchapchob' jun.
Achi'l 1	Je', e rajawixik ri alaxik, ri e k'ul taq ja chi ixoqib' chi achi'ab' xuquje' e rajawixik che jun ri rachi'l, ri k'olem chi kinaqaj kuya utzilal che jun xuquje' rajawixik pa ri qak'aslemal ronojel q'ij.
Achi'l 2	Je', are jampa' man e k'o ta chik, k'a chi' kaqilo chi e rajawixik, k'a chi' k'u ri' kaqaya kiq'ijal
Achi'l 1	Sib'alaj kinki'kotik xinwil chi awach, we ta kuya'o kaqil chi na q'ib'.
Achi'l 2	Maltyox wach'il, kinchomaj chi je' ri'.

Uchakuxik ri tz'ib'anik wuj.

Ub'e'al chal: cha'b'ij job' silob'enik taq tzij ri xata' pa ri ch'awem, xuquje' che'atz'ib'aj ikim.

0. Kinki'kotik
1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj jas pa uwi' xb'an wi ri tzijonem.

TIJO'NIJIK 5 TZIJOB'ELIL

Fuente: Programa Estándares e Investigación Educativa -USAID

¿Jas ri' ri jun tzijob'elil?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak. Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Tzijob'elil

We **tzijob'elil** jun eta'mab'al wa' che kunik'oj xuquje' kunuk' ucholajil **nima'q** taq b'antajik k'ulmatajinaq kanoq pa **uk'aslemal** ri ajil tz'aqat ri e q'axnaq b'i pa we uwachulew. We utzijob'elil are ub'antajik kuya' eta'mab'al chi kech ri e **winaqib'** are chi kareta'maj rib' kiwach **chi kixo'l** aq'anoq, are chi kareta'maj rib' kiwach chi'l ri jachike **utz** jachike **man utz taj** ri kakib'an aq'anoq. **Kuk'ut** uxe'al jachike taq ri k'ulmatajinaq are chi kujaq **qachomanik** pwi' ri qab'antajik pa taq we q'ij kujriqitaj wi xuquje' are **upatan** kuya' uchuq'ab' rumal uchakub'exik taq ri eta'mab'al chi uriqik ri utzil, kujaq ub'e'al rumal **rilik** taq ri kajawataj pa qak'aslemal.

Ri uxe'al taq ri tzijob'elil are wa' tz'ib'atal kanoq, tzijom kanoq chi ch'awem tzijonem che kub'an k'ak' uwokik, taq eta'mab'al no'jib'al che k'ulmatajinaq uloq. Ri uxe'al taq tzijob'elil are ri nim upatan katob'an chi umulixik uwach ronojel taq ri k'ulmatajinaq. Ri uxe'al tzijob'elil are kaya'ow qeta'mab'al chi reta'maxik taq ri k'ulmatajinaq. Unik'oxik reta'maxik uwach kujaq ri qachomab'al chi uyakik uwach taq ri k'ulmatajinaq xuquje' kujuto' chi ucha'ik taq ri qachomab'al rumal rech ri kajawataj pa taq ri qawokaj.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Le k'o eta'mab'al kuya ri jun tzijob'elil?

2. ¿Jas kupich uxe' le tzijob'elil?

3. ¿Jas kupatanij jun tzijob'elil?

4. ¿Jas kuk'ut jun tzijob'elil?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

tzijob'elil	nima'q	uk'aslemal	winaqib'	chi kixo'l
utz	man utz taj	kuk'ut	qachomanik	upatan

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Tzijob'elil _____
2. Winaqib' _____
3. Nima'q _____
4. Man utz taj _____
5. Qachomanik _____

Ucholajil tzij

K'ya'laj taq kiwach silob'enik taq tzij, ri kakib'ij are chi xb'antaj ri kaya' ub'ixik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik. xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Xinxojowik	Xinchomanik	Xinb'atz'inik
Xatxojowik	Xatchomanik	Xatb'atz'inik
Xojow la	Xchoman la	Xb'atz'in la
Xojowik	Xchomanik	Xb'atz'inik
Xujxojowik	Xujchomanik	Xujb'atz'inik
Xixxojowik	Xixchomanik	Xixb'atz'inik
Xxojow alaq	Xchoman alaq	Xb'atz'in alaq
Xe'xojowik	Xe'chomanik	Xe'b'atz'inik

Tijonik Ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Xinb'atz'in iwir cho kachoch ri wachalal.
1. _____ Pa q'ojom iwir.
2. Xinwilo chi le ali _____ pa q'ojom iwir.
3. _____ pa uwi' ri xab'ij chwech.
4. _____ chi man utz taj k'o nuk'as.
5. _____ iwir.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al Chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim, che'atz'ib'aj ri e rajawixik na.

1. _____ pa uwi' ri nuk'aslemal iwir.
2. _____ chi man utz ta ri xinb'ano.
3. _____ pa uwi' ri wachoch.
4. _____ mer.
5. Xinwilo chi are' _____ iwir.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Winaq, utz _____ *Utz ri kib'antajik ri winaq* _____
1. K'amal b'e, nim raqan _____
2. Ja, q'el _____
3. Wokaj, je'l _____
4. Tinamit, saq _____
5. wa, ki' _____

TIJO'NIJIK 6 NUTZIJOB'ELIL

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik.

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Rilik ri kajeqetaj wi ri utzijoxik ri sik'in uwach wuj, xuquje' rilik su kub'ij pa uwi' ri uk'u'x ri sik'in uwach wuj, pa k'isb'al le k'o ri tz'apinik re ri tz'ib'anem.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

We tzijob'elil jun eta'mab'al wa' che kunik'oj xuquje' kunuk' ucholajil nima'q taq b'antajik k'ulmatajinaq kanoq pa uk'aslemal ri ajil tz'aqat ri e q'axnaq b'i pa we uwachulew. We utzijob'elil are ub'antajik kuya' eta'mab'al chi kech ri e winaqib' are chi kareta'maj rib' kiwach chi kixo'l aq'anoq, are chi kareta'maj rib' kiwach chi'l ri jachike utz jachike man utz taj ri kakib'an aq'anoq. Kuk'ut uxe'al jachike taq ri k'ulmatajinaq are chi kujaq qachomanik pwi' ri qab'antajik pa taq we q'ij kojriqitaj wi. Are upatan kuya' uchuq'ab' rumal uchakub'exik taq ri eta'mab'al chi uriqik ri utzil, kujaq ub'e'al rumal rilik taq ri kajawataj pa qak'aslemal.

Ub'e'al chak: Chatzijojo che jun awachi'l su kub'ij pa uwi' ri kajeqetaj wi ri utzijoxik le sik'in uwach wuj, xuquje' su kub'ij pa uwi' uk'u'x ri kach'ach'o'x pa le sik'in uwach wuj, pa k'isb'al su ri kub'ij pa ri tz'apinik tz'ib'anem.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik jun tzijonik pa uwi' jun tzijob'elil ri ok'owem pa alaxik.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' jun tzijob'elil kech ri awalaxik ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, kajuch' ruk' kaq tz'ib'ab'al ri ujeqb'al ri tzijob'elil, kajuch' ruk' q'eq ri uk'u'x ri tzijob'elil, kajuch' ruk' q'an ri k'isb'al re.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 7 NIMA'Q TAQ KIB'E, KICHOLAJ TAQ WINAQIB'

Autor Pharos

¿Le e k'o winaqib' ri nim kib'e, nim kicholaj pa ri atinamit?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Nima'q taq kib'e, kicholaj taq winaqib'

Nim ub'e, nim ucholaj ri nan Rigoberta Menchu Tum, aj **Iximulew**, k'iche' **winaq**, xto'ban che ri rilik ri ub'anik **utzilal** chi kech ri winaqib', **Are'** tob'anel re ri UNESCO, xuquje' ch'ekenel re ri **nimalaj sipanik** pa uwi' ri **utzilal** (1992) Ya'om **uq'ijal** ri k'amanik b'e, ri **chak** ri **chuq'ab'** xub'an pa kiwi' ri winaqib' chi' cho q'atb'altzij re nim tinamit xuquje' chi kiwach nik'aj nimaq taq **tinamit** chik ri e k'o ch'aqap.

Ri k'ax xuch'ob' uwach jampa' ak'al na, ri etzalal xuquje' ri taqanik ub'anik k'ax taq chak ri ya'om chi kech ri aj waral taq winaq re wa Iximulew, ri e k'asal pa meb'i'lal. xb'in ri Rigoberta Menchu pa ronojel ri uwachulew ruk' ri uta'q'nik, xkunik xtatab'ex jela' pa ri wokaj ubi' Roqonik ib' kech nimaq taq tinamit. Ri ub'antajik xuya'o chi ri are' xto'ban che ri

uq'axik kitzij chib'il kib' ri ajupaq'ayes kuk' ri chajinel taq re tinamit rech kak'is ri ch'o'j chi kixo'l pa taq ri junab' petanaq, pa ri junab' 1996 xjuch' ri wuj ub'i' Pa Junamil ri uriqik ri utzilal. Jampa' xe'sax ub'i ri chajinel taq re tinamit, ri aj upaq'ayes pa taq ri komon, ri nan sib'alaj xchakunik rech ri winaq ri e'linaq ub'ik rumal ri ch'o'j chi ke'tzali cho taq kachoch, pa taq ri kikomon. Pa ri junab' 1998 xresaj jun uwuj ub'i' Ri kimam ri mayib', Wa jun wuj ri' xkunuk xuk'utu jas qas ri kib'antajik ri kicholaj ri mayib' taq winaq re wa Iximulew; Pa ri junab' ri' xuquje' xya' uq'ijal ruk' jun sipanik ub'i' pa kaxlan tzij Premio Príncipe de Asturias de Cooperación Internacional (1998).

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri ub'anom ri nan Rigoberta Mench'u pa uwi' wa Iximulew?

2. ¿Jas ri jun ch'ekenik xya' che ri nan Rigoberta Menchú?

3. ¿E jachin taq uto'om le nan Rigoberta Menchú?

4. ¿Jampa' xjuch' ri wuj ri xuk'isb'ej ri ch'o'j pa wa Iximulew?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Paxil Kayala'	winaq	utzilal	nim	sipanik
uq'ijal	chak	chuq'ab'	tinamit.	

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atzib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Uq'ijal_____
2. Tinamit_____
3. Sipanik_____
4. Winaq_____
5. Chak_____

Ucholajil tzij

Kikojik tzij ri ke'ch'aw pa uwi' ri kib'antajik ri b'i'aj.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Nim le ala.

Chom le tata'.

Laj raqan le ala.

Ak'al na le nan.

Ri'j chi le tata'.

Utzalaj winaq le nan.

Sak'aj winaq le chuchu'.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. _____ *Saq*_____ kuwichin ri wachoch.
1. _____ le k'ayb'al.
2. _____ le plo.
3. _____ le awachoch.
4. _____ le ulew.
5. _____ chi le nutz'i'.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ le tol.
2. _____ le awalib'.
3. _____ raqan le jun ala.
4. _____ le tata'.
5. _____ le ixoq.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Tat, chom _____ *Chom le tat Lu'*
1. Paxil kayala', nim _____
2. Chajinel, ch'u'j _____
3. Winaqib', chuq'ab' _____
4. Wuj, saq _____
5. Winaq, utz _____

TIJO'NIJIK 8 NUWINAQ NIM KIB'E, NIM KICHOLAJ

Extraída de Wikipedia

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Rilik ri kib'antajik ri winaq nim kib'e, nim kicholaj.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Ri nan Rigoberta Menchu, jun winaq nim uno'oj, k'o uchuq'b', ko, utz, ajchak, tob'anel kech winaq, ch'awanel pa kiwi' taq tinamit jampa' e k'o pa taq k'ayewal.

Ub'e'al chak. Chatzijojo che jun awachi'l pa uwi' ri ub'antajik ri nan Rigoberta Menchu.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Uriqik ri kib'antajik ri winaq ri nim kib'e, nim kicholaj

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' jun winaq nim ub'e, nim ucholaj ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri ub'antajik ri winaq ri xattz'ib'an pa uwi'.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Uxaq wuj chak
Ukab' q'at tijonik

Tijo'nijik 5-8

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

k'aslemal	winaqib'	utz	nima'q	chomanik	patan	Sipanik wokaj
------------------	-----------------	------------	---------------	-----------------	--------------	----------------------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj ri chomanik, rech qas katataj ri ucholaj ri kub'ij.

Ri nan Rigoberta Menchu Tum, _____ San Miguel Uxpantán, are' xuquje' aj **Iximulew**, k'iche' **winaq**, _____ che ri rilik ri ub'anik **utzilal** chi kech ri winaqib' Ya'om **uq'ijal** ri k'amanik b'e, ri **chak** ri **chuq'ab'** _____ pa kiwi' ri winaqib' chi' cho q'atb'altzij re nim tinamit xuquje' chi kiwach nik'aj nimaq taq tinamit chik e k'o ch'aqap. Are' xya' jun nimalaj sipanik che rumal ri uchak _____ pa kiwi' ri winaq. are' utz'ib'am wuj jawi kutzijojo wi jas taq ri k'ax _____ che.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le nik'aj tzi tek'uri' chasik'ij le juperaj tz'ib'atalik. chatz'aqatisaj le kraj na.

nim

nima'q

saq

utz

chuq'ab'

We tzijob'elil jun _____ eta'mab'al wa' kuya _____ che kunik'oj xuquje' kunuk' ucholajil _____ taq b'antajik k'ulmatajinaq kanoq pa uk'aslemal ri ajil tz'aqat ri e

q'axnaq b'i pa we uwachulew. We utzijob'elil are ub'antajik kuya' eta'mab'al chi kech ri e winaqib' are chi kareta'maj rib' kiwach chi kixo'l aq'anoq, are chi kareta'maj rib' kiwach chi'l ri jachike _____ jachike man utz taj ri kakib'an aq'anoq. Kuk'ut uxe'al jachike taq ri k'ulmatajinaq are chi kujaq qachomanik pwi' ri qab'antajik pa taq we q'ij kujriqitaj wi xuquje' are upatan kuya' _____ rumal uchakub'exik taq ri eta'mab'al chi uriqik ri utzil, kujaq ub'e'al rumal rilik taq ri kajawataj pa qak'aslemal.

3. Sik'in uwach wuj

Ub'eal chak. Chasik'ij le juperaj tz'ib'atalik, chariqa su ri k'o nab'e, su ri xriqik, su ri uk'isb'al re ri tz'ibatalik, ronojel kajuch' uxe' che ri atz'ib'ab'al.

Ri uxe'al taq ri tzijob'elil are wa' tz'ib'atal kanoq, tzijom kanoq. Ri uxe'al taq tzijob'elil are ri nim upatan katob'an chi umulixik uwach ronojel taq ri k'ulmatajinaq. Are kaya'ow qeta'mab'al chi reta'maxik taq ri xk'ulmataj ojer. Unik'oxik reta'maxik uwach kujaq ri qachomab'al chi uyakik uwach taq ri k'ulmatajinaq xuquje' kojuto' chi ucha'ik taq ri qachomab'al rumal rech ri kajawataj pa taq ri qawokaj. We kujkowenik xuquje' chujtz'ib'anoq, chaqatz'ib'aj jas taq ri kok'owisax pa taq ri qakomon.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik ruk' ne job' chomanik, ri kattz'ib'an pa uwi' su ri ub'antajik, su ri kaya'tajik, xuquje' su ri kuk'isb'ej wi.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik jawi kakoj wi tzij ri kakiya taqanik.

Ub'e'al chak: Chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri kib'antajik ri winaq ri ku'ch'ach'o' le tz'ib'atalik, ruk' q'an ri xriqitaj pa ri sik'in uwach wuj.

UTAS TIJONIK 2

K'ASLEMAL XUQUJE' CHAJINIK

TIJO'NIJIK 9 UTZALAJ TAQ WA

Extraida de Wikipedia

¿Jas ri' ri kitijik utzalaj taq wa?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Utzalaj taq wa

Ri ucha'ik uwach ri katijik are wa' ri kitzukuxik ri **wa** ri ke'kunik kakiya uchuq'ab' ri winaq, ri kakiya utzilal che ri ch'akul. **Ri** ub'antajik ri kitijik utzalaj taq wa, are rajawaxik che kasol **uwach** ri katijik, rech k'o **uchuq'ab'** ri **ch'akul** xuquje' rech **ko**. Rajawaxik **oxib'** mul katij wa pa jun **q'ij**, aq'ab', pa nik'aj q'ij, pa xe'qal xuquje' **rajawixik** kab'an alaj taq awa'im chi kixo'l le nimaq taq wa'im, **jampa'** ne' kana' **wi'jal**, jampa' ne' **kachomaj** chi rajawixik katwa'ik.

Ri jun utzalaj wa'im are kuya rutzilal ri uk'aslemal ri **winaq**, ri rutzilal ri uch'akul, kuya uchuq'ab' ri winaq rech man kuriq ta yab'il, kuya rutzilal ronojel ri winaq. Ri qas rajawixik, are kacha' ri wa ri man k'o ta xepu che, xuquje' man katij ta ri k'o sib'alaj

asukal atz'am chupam. Sib'alaj rajawixik katij jastaq kuch'aj ri pamaj, uwa'l tiko'n, ichaj, xuquje' rajawixik katij wajxaqib' k'olib'al ja' pa jun q'ij.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri' ri kitijik utzalaj taq wa?

2. ¿Janik'pa' mul rajawixik kojwa' pa jun q'ij?

3. ¿Suche rajawixik katij utzalaj taq wa?

4. ¿Le utz kaqatij sib'alaj atzam?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Wa	uchuq'ab'	ch'akul	ko	oxib'
rajawixik	jampa'	wi'jal	winaq	q'ij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atzib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Wa _____
2. Uchuq'ab' _____
3. Ch'akul _____
4. Wi'jal _____
5. Winaq _____

Ucholajil tzij

Silob'enik taq tzij ri kakib'ij chi wachanim tajin kab'an ri kab'anik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Kinchakun pa wulew.

Tajin kinwarej ja' ruk' le wal.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Tajin kintz'ib'an cho nuwuj.
1. _____ cho wachoch.
2. _____ cho taq'aj.
3. _____ chi ja'.
4. _____ pa wulew.
5. _____ pa siwan.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na..

1. _____ ruk' jun chuchu'.
2. _____ pa k'ayeb'al.
3. _____ ruk' jun nan.
4. _____ xol q'e't.
5. _____ chi ja'.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Imu't, wachanim Wachanim kaqatij jun laq imu't.
1. Ichaj, amamaq'el _____
2. Wa, wachanim _____
3. Atz'am, mi jumul _____
4. Ch'akul, k'o mul _____
5. Ja', su wachanim _____

TIJO'NIJIK 10 KITIJIK UTZALAJ TAQ WA

**Rilik chik ri xriq kan pa ri
tijo'nijik ri k'ate' xok'owik**

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Chikojo ri jalajoj taq tzij e mulim pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj.

Fuente: USAID Leer y Aprender

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Sik'in uwach wuj xuquje' uta'ik ucholaj.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

Ri ucha'ik uwach ri katijik are ri kitzukuxik ri wa ri ke'kunik kakiya uchuq'ab' ri winaq ri kakiya utzilal che ri ch'akul. Ri ub'antajik ri kitijik utzalaj taq wa, are rajawaxik che kasol uwach ri katijik, rech k'o uchuq'ab' ri ch'akul xuquje' rech ko. Rajawaxik oxib' mul katij wa pa jun q'ij, aq'ab', pa nik'aj q'ij, pa xe'qal xuquje' rajawixik kab'an alaj taq awa'im chi kixo'l le nimaq taq wa'im, jampa' ne' kana' wi'jal, xuquje' jampa' ri winaq kuchomaj chi xa su rajawixik wi kub'an uwa'im.

Ub'e'al chak: Chatzijoj che jun awachi'l pa uwi' ri xata ucholaj che le jun sik'in uwach wuj.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Chattz'ib'an pa uwi' ri rutzilal ri ub'anik jun utzalaj wa'im

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ri rutzilal ri utijik utzalaj taq wa, ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al oxib' rutzilal ri ub'anik jun utzalaj wa'im.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 11 UB'ANIK UTZALAJ TAQ B'ANIKIL

Fuente: USAID Leer y Aprender

¿Jas ri' ri ub'anik utzalaj taq b'anikil?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Ub'anik utzalaj taq b'anikil

Ri ke'la wi ri ub'anik utzalaj taq b'anikil, are **ronojel** ri utzalaj taq b'antajik ri **kub'an** jun winaq **utukel xuquje'** ronojel wa' rajawixik kilik chi we qas kuya **utzilal**. Che ri uya'ik **uchuq'ab'** taq wa' wa b'antajik **wawa'**, **rajawixik kilixik** chi we qas utz ronojel ri kab'anik ri **nab'e** kilik are le k'o utzilal **kuya** che ri winaq.

Ri kuya ub'ixik ri Organización Mundial de la Salud (OMS), are chi ri winaq ri kub'an utzalaj taq b'anikil are ri' ri **utz** uch'akul, utz ri **uchomab'al**, utz pa ri uwokaj. Pa uwi' wa', che ri uriqik taq wa' wa utzilal **wawa'**, rajawixik are taq wa' **kab'anik**: Rajawixik **solob'em**, **rajawixik** kab'an utzalaj taq wa'im, kab'an ri utzilal pa ri wokaj, xuquje' kilix ri uwachulew.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri' ri ub'anik utzalaj taq b'anikil?

2. ¿Jas ri rajawixik kab'anik rech kab'an utzalaj taq b'anikil?

3. ¿Jas rajawixik katijik?

4. ¿Jachin ri winaq sib'alaj utz ri ucha'akul?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

ronojel	kub'ano	utukel	xuquje'	utz
uchuq'ab'	wawa'	rajawixik	nab'e	rajawixik

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atzib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Ronojel _____
2. Utukel _____
3. Uchuq'ab' _____
4. Rajawixik _____
5. Nab'e _____

Ucholajil tzij

Tzij ke'kik'ex ri solob'enik taq tzij.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Amaq'el, wachanim, mi jumul, k'o mul, su wachanim.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0.	<u>Mi jumul</u>	nutijom kinaq'.
1.	<u></u>	kinb'isonik.
2.	<u></u>	kinkub'i'k.
3.	<u></u>	kinyawajik.
4.	<u></u>	Kintij jun nukunub'al re nuchuq'ab'.
5.	<u></u>	Kinb'an qawa.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ kul pa nujolom.
2. _____ kinchomaj ri xinb'ano.
3. _____ kinxik'in taj.
4. _____ kinxojowik.
5. _____ kinkub'i'k.

Tijonik ib' 3

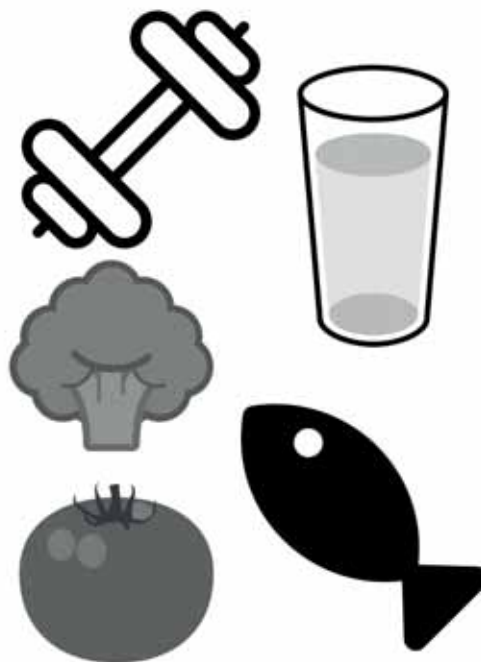
Ub'e'al chak: Rajawixik chi kakab'il ajtijoxelab' chib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi jujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Ja, wachanim _____ *Wachanim xinwil jun nimalaj ja*
1. Ch'akul, amaq'el _____
2. Uwachulew, wachanim _____
3. Wokaj, mi jumul _____
4. Winaq, k'o mul _____
5. Jolom, su wachanim _____

TIJO'NIJIK 12 RI KIB'ANIK UTZALAJ TAQ B'ANIKIL WUMAL

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Rilik ri ub'antajik ri jun sik'in uwach wuj jawi kab'ix wi jas ri jun b'antajik.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

Ub'anik utzalaj taq b'anikil	Jas pa uwi' kab'an wi ri tz'ib'anem.
Ri ub'anik utzalaj taq b'anikil, are ronojel ri utzalaj taq b'antajik kub'an jun winaq utukel	Su ri ub'antajik ri kab'an tz'ib'anem pa uwi'.
Ri ub'anik utzalaj taq b'anikil kuya chuq'ab', kuya utzilal xuquje' kuya ki'kotemal che ri winaq.	Su ri ke'lawi ruk' ri kab'an ronojel q'ij pa ri k'aslemal.

Ub'e'al chak. Chatzijoq che jun awachi'l pa uwi' ri jun sik'in uwach wuj xab'ano, jas ri k'ak' no'j xariqo.

Uchakuxik ri tz'ib'anem uwach wuj

Utz'ib'axik juperaj tz'ib'anik jawi katz'ib'ax wi ri uk'u'x ri tz'ib'anik xuquje' ri uchapchob'.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an ruk' keb' oxib' tzij ri ch'ek'enik kuya we kb'an ri utzalaj taq b'anikil.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al Jawi xatz'ib'aj wi jas pa uwi' xab'an wi ri atz'ib'anem, kajuch' ruk' q'eq atz'ib'ab'al jas ri ub'antajik ri xab'an tz'ib'anem pa uwi', Kajuch' ruk' q'an atz'ib'ab'al Jas ri ke'lawi ri xatz'ib'aj ruk' ri kab'an ronojel q'ij pa ri k'aslemal.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Uxaq wuj chak
Ukab' q'at tijonik

Tijo'nijik 9-12

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

wa	ch'akul	q'ij	aq'ab'	pa nik'aj	chajinel	utzilal
----	---------	------	--------	-----------	----------	---------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

1. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ri ucholaj ri kub'ij.

_____ le jun ali cho le taq'aj, rak'am ujonon, are' kub'ij chi rajawixik ja' che ri uch'akul; jampa' xtzalij cho rachoch xub'ij wachanim _____ ri unan xuya uwa'l ralanxax, le rachalal xuta che ¿jas tajin kab'ano wachalal?, are' xub'ij. _____.

Ri nan xuta che ri jun ral chik, at ¿jas kab'ano? ri ral xub'ij _____ ri nan xuta chik ¿jas kachakuj?, are' xub'ij kinb'an qawa, malyox xcha ri nan che, ri lal nan ¿jas kab'an la? ri nan xub'ij _____, ri ral xuta che, ¿jas kat'is la? are' xub'ij jun watz'eyaq.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

amaq'el	wachanim	mi jumul	k'o mul	su wachanim
---------	----------	----------	---------	-------------

Jampa' xink'iyik _____ xkib'ij ri nunan, nutat chwe, chab'ana mayij toq'ob' ak'al kachajij le ja', man katix taj, qas kato, xe'cha'. _____ keb', oxib' mul xkib'ij chwe pa jun q'ij.

_____ in chik jeri' kinb'ij chi kech le wal. uj _____ kaqatix ri loq'aq'alaj ja' cho qachoch _____. Kinb'e ruk' ri wachalal kinna'taj che man sach pa ujolom ri no'oj xkiya kan ri qanan, qatat pa uwi' le ja'.

Xuquje' ri man kasach ta pa nujolom are jampa' ri nunan, nutat _____ xojkik'am ub'i pa b'inem, are' xkib'ij chi utz kub'an ri b'inem che ri qach'akul.

2. Sik'in uwch wuj

Ub'e'al chak: Chasik'ij uwach le tz'ib'atalik chab'ana ronojel ri kata' chawe.

Ri chajinem ri kuya'o are chi man k'o ta k'ayewal, man k'o ta k'ax kariqik. Ri kilitajik are chi ri chajinik k'ya'laj taq uwach, k'o chajinik re kich'akul konojel ri winaq, xuquje' k'o chajinik rech man k'o ta k'ax kuriq ri winaq pa ri ub'e. Ri qas rajawixik kab'anik, rech utz kel ronojel, are chi kab'an pa utzilal, kab'an ruk' ri kino'oj ri achi'ab', ri ixoqib',

Cho qachoch chila' kujuxlan wi, chila' kujchoman wi pa uwi' ri ub'antajik ri qak'aslemal, xuquje' chila' kaqachomaj wi jas chi ri rajawixik kaqab'ano rech kaqaraq chi nik'aj utzilal chik. Rimal wa' sib'alaj rajawixik kaqach'ob'o jas ri kuya k'ayewal pa ri qak'aslemal, rech kaquesaj pa ri qab'e.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj a tz'ib'anem ri k'o job' chomanik chi upam. jawi katz'ib'aj wi su ri xata ucholaj, ub'e che ri sik'in uxaq wuj xab'ano.

Tz'ib'anem

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj su ri utzalaj taq b'antajik kab'ano,

Ub'e'al chak: Chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri nim ub'e, nim ucholaj kachomaj pa uwi' ri xatz'ib'aj, xuquje' ruk' q'an kajuch' wi taq ri man qas ta nim ub'e, ucholaj.

Tatab'entzij 2

Ucholajil: Tzijonem pwi' chak patan rech utzwachil.

Kaqab'ij chak patan rech utzwachil chi rech ronojel taq le chak patan chi'l taq le qano'jib'al che k'o chi qech pa qajujunal chi'l ri qachomanik pa qatukelam chi'l pa le wokaj chi kixo'l le ajil tz'aqat.

Le Molajil Chakunem rech Utzwachil pa we Uwachulew OMS, kub'ij chi jun winaq ruk'a'm utz taq chak patan we kariqitaj pa ronojel ri utzwachil, che ri uch'akul, che ri uchomanik pa ri wokaj.

Are chi kux jun winaq ruk' utz taq chomanik pa ri utzwachil, rajawaxik kunimaj xuquje' kuchakub'ej we jujun taq no'jib'al:

Ch'ajch'oj xuquje' xolom taq wa'im

- Ch'ajch'ojil che ri uch'akul wa' kaya'tajik we kub'an taq le k'amansan ib', b'inem wa'katem kamul oxmul pa jun uwuq q'ij.
- Kub'an ri utzilal pa ri wokaj, xuquje'
- Kuchajij le uraxal uwachulew.

Xa jeri' kaqaya' raqanil chi ronojel uwach ri kachakux rumal rech uriqik le utzwachil petinaq uloq che jun utz k'aslemal, jun utz k'iyem rumal rech le xolom taq wa'im, le k'amansan ib' ruk' le ch'akul, uq'atexik uwach taq le yab'ilal, le chak patan, le uchajixik le uraxal uwachulew chi'l le chak patan pa le wokaj.

Che ri ujeqik ri kib'anik utzalaj taq b'antajik e rajawixik 12 jastaq kab'anik

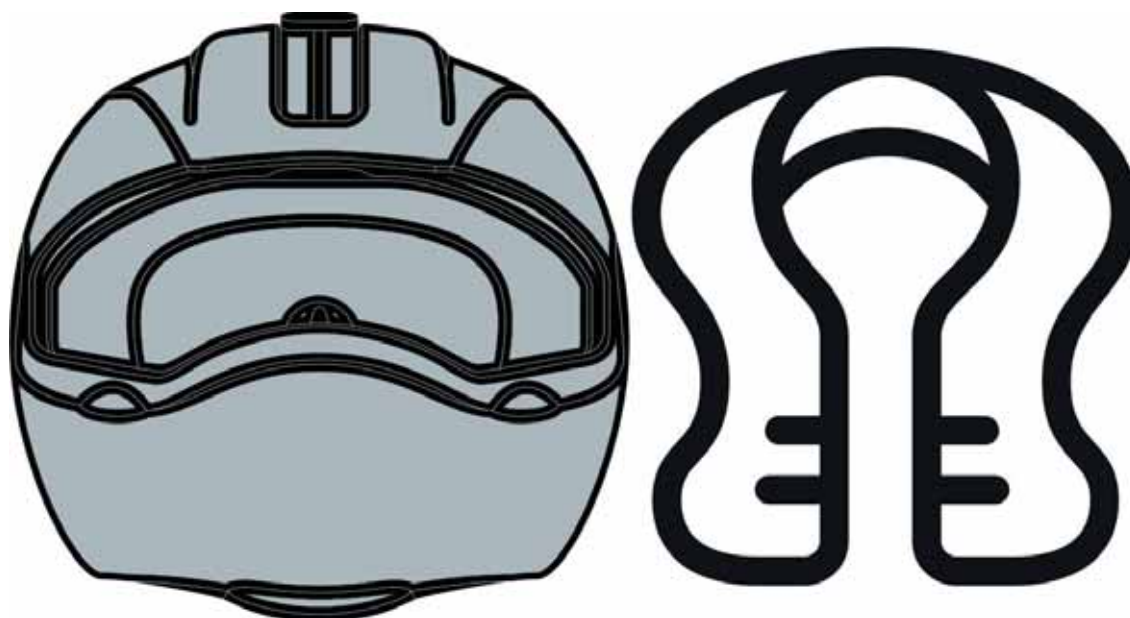
- Ub'anik jun utzalaj wa'im aq'ab'.
- Uchomaxik rij ri ub'anik taq ri wa'im.
- Rajawixik katij ja'.
- Kasolob'ex ri ch'akul jampa' man b'enaq ta ri winaq pa chak.
- Kiya'ik kan jub'iq' taq konojel taq ri ch'ich'.
- Rajawixik reta'maxik k'ak' taq jastaq ronojel q'ij.
- Kiya'ik kan itzel taq b'antajik (utub'axik sik', tzam, nik'aj chik).
- Ub'anik waram ri rajawixik.
- Usolob'exik ri ch'akul.
- Ub'anik elem che ri ujek'ik saq kaqiq'.
- Ub'anik chak xuquje' ub'anik wa'katem, uxlanem.
- Uya'ik uq'ijal ri uwachulew.

Ronojel k'exk'ob' kab'anik karaj chuq'ab' xuquje' chak.

Ub'e'al chak: Chi ox oxil chixch'aw pa uwi' ri kitijik utzalaj taq jastaq e ch'ajch'oj xuquje' ub'anik xolom taq wa'im.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaaj chomanik che jun awachi'l pa uwi' ri ub'anik jun ch'ajch'oj xuquje' jun xolom ub'anik wa'im.

TIJO'NIJIK 13 CHAJINEM QECH CHI QONOJEL

¿Jas ri' ri chajinem qech chi qonojel?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Chajinem qech chi qonojel

Ri chajinem ri kuya'o are chi man k'o ta **k'ayewal**, man k'o ta **k'ax** kariqik. Ri **kilitajik** are chi ri chajinik **k'ya'laj** taq uwach, k'o chajinik re kich'akul **konojel** ri winaq, xuquje' k'o chajinik rech man k'o ta k'ax kuriq ri **winaq** pa ri **ub'e**. Ri qas **rajawixik** kab'anik, rech utz kel **ronojel**, are chi kab'an pa utzilal, kab'an **ruk'** ri **kino'j** ri **achi'ab'**ri **ixoqib'**,

Cho qachoch chila' kujuxlan wi, chila' kujchoman wi pa uwi' ri ub'antajik ri qak'aslemal, xuquje' chila' kaqachomaj wi jas chi ri rajawixik kaqab'ano rech kaqaraq chi nik'aj utzilal chik. Rimal wa' sib'alaj rajawixik kaqach'ob'o jas ri kuya k'ayewal pa ri qak'aslemal, rech kaquesaj pa ri qab'e.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas kuya ri chajinem chqech?

2. ¿Le xa jun uwach ri chajinem?

2. ¿Jas ri upatan ri qachoch?

3. ¿Le utz kaqeta'maj jas ri kuya k'ayewal che ri qak'aslemal

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

k'ax	kilitajik	k'ya'laj	konojel	winaq
rajawixik	ronojel	ruk'	kino'j	ub'e

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Kax _____
2. Konojel _____
3. Ub'e _____
4. Ruk' _____
5. Ronojel _____

Ucholajil tzij

Ri jalajoj taq ukojik ri tzij *rajawixik*.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik. xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Rajawixik jun wachoch.

Rajawixik kinkoj ri nuk'ojol pa tijob'al.

Qas rajawixik wi kinkunaj ri nutat.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje'

chatz'aqatisaj le kraj na.

0. *Rajawixik* kinloq' jun nutz'i', rech kinuchajij.
1. jun nutz'i' kinuchajij.
2. jun k'ak' watz'eyaq.
3. nupwaq.
4. kinloq uwuj wal.
5. kinya rajil ukunub'al ri nutat.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. jun wulew.
2. jun nuch'ich'.
3. jun woj.
4. kinb'e che utzukuxik nuchak.
5. kinsolij ri nunan rumal ri'j chik.

Tijonik ib'3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Ak'al, k'o mul *K'o mul kub'an k'ax ri nujolom* .
1. Winaq, amaq'el
2. Ixoqib', wachanim
3. B'e, mi jumul
4. Ja, k'o mul
5. Achi'ab', su wachanim

TIJO'NIJIK 14 CHAJINEM PA RI QACHAK XUQUJE' PA RI QACHOCH

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik.

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Fuente: Programa Estándares e Investigación Educativa -USAID

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Kiriqik taq tzij ri kakiya ub'e ri sik'in uwach wuj.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

Ri chajinem ri kuya'o are chi man k'o ta k'ayewal, man k'o ta k'ax kariqik. Ri kilitajik are chi ri chajinik k'ya'laj taq uwach, k'o chajinik re kich'akul konojel ri winaq, xuquje' k'o chajinik rech man k'o ta k'ax kuriq ri **winaq** pa ri ub'e. Ri qas rajawixik kab'anik, rech utz kel ronojel, are chi kab'an pa utzilal, kab'an ruk' ri kino'oj ri achi'ab'ri ixoqib'.

Ub'e'al chak: Chatzijoq che jun awachi'l pa uwi' ri xariq pa kiwi' taq tzij ri kakiya ub'e, ucholaj ri jun sik'in uwach wuj.

Uchakuxik tz'ib'anem

Utz'ib'axik jastaq ri rajawixik kilixik rech man k'o ta k'ayewal kariq pa ri ja xuquje' pa ri chak.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' jastaq ri rajawixik kilixik rech man k'o ta k'ayewal kariq pa ri ja xuquje' pa ri chak. ruk', job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, che'ajuch'u ruk' atz'ib'ab'al kaq ri tzij nim ub'e, ucholaj pa ri atz'ib'anem.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 15 UKOJIK TAQ LE CH'AWEB'AL (celulares)

Autor: M. Larios

¿Jas kachomaj pa uwi' ri kikojik taq ri ch'aweb'al?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

kikojik taq le ch'aweb'al

Le taq ch'aweb'al pa taq we **q'ij** kamik **nim upatan** chi qech rumal rech ri **qach'awem** tzijonem. **Nim** wa' upatan taq we **ch'aweb'al** rumal rech are' kujkowinik kaqab'ano **xuquje'** kaqak'am taq apachike uwach sik'inem pa **kqiq'**; kuya' b'e chi kech le ke'kojowik ke'tzijon apan naj naqaj apachike uq'ijol, **ke'ok** chi ukojik chi'l utaqik taq taqoqxa'nib'al pa le **kematz'ib'**, rumal rech **utz kak'ol** apachike taq uwach **chak**.

Man kub'ij ta wa' chi rajawaxik wi ko ri uch'awem kub'ano, xuquje' utz we kakojik apawije' k'olib'al ri kujriqitaj wi. Ya'talik kab'an utz ukojik xa jeri' na qas ta nim ri tojonik kab'anik, xuquje' we kub'an k'ax chi kech ri winaq e k'o naqaj chi qech. Xuquje' ya'talik kab'an utz rilik uchajixik che na xaq ta apawije' kakoj wi, utz we kaq'atex ukojik chi uwach taq ri uk'axal.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas kachomaj pa uwi' ri kikojik taq ri ch'aweb'al?

2. ¿Jas kuchokonej le ch'aweb'al chqech?

3. ¿Jas ub'anik kaqab'an che ri ukojik ri ch'aweb'al?

4. ¿Le k'o k'ayewal kuya ri ukojik ri ch'aweb'al?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

ch'aweb'al	q'ij	nim	upatan	qach'awem
xuquje'	kiqiq'	ke'ok	kematz'ib'	chak

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Q'ij _____
2. Nim _____
3. Upatan _____
4. Ch'aweb'al _____
5. Chak _____

Ucholañil tzij

Kikojik ri silob'enik taq tzij, ri ub'ixik jampa' kab'an ri kach'ach'o'xik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Kinb'ixonik	Kinchomanik	Tajin kinxik'inik
Katb'ixonik	Katchomanik	Tajin katxik'inik
Kb'ixon la	Kchoman la	Tajin kxikin la
Kb'ixonik	Kchomanik	Tajin kxik'inik
Kujb'ixonik	Kujchomanik	Tajin kujxik'inik
Kixb'ixonik	Kixchomanik	Tajin kixxik'inik
Kb'ixon alaq	Kchoman alaq	Tajin kxik'in alaq
Ke'b'ixonik	Ke'chomanik	Tajin ke'xik'inik

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Kinb'ixon pa tyox
1. _____ rumal kinki'kotik.
2. _____ rumal jun ali.
3. _____ rumal kinwaj kata' ri nutzij.
4. _____ rumal sib'alaj nuk'as k'olik.
5. _____ cho we juyub'.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

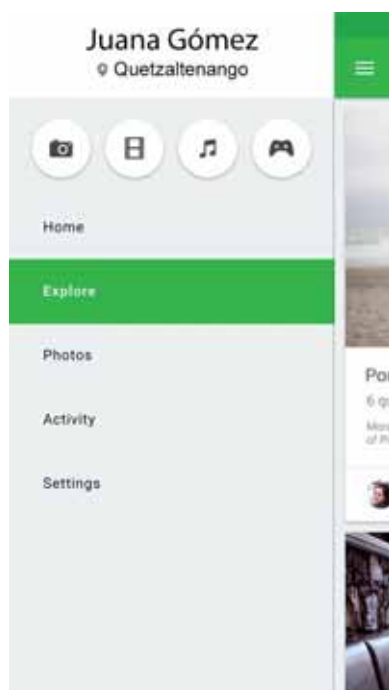
1. _____ cho we taq'aj.
2. _____ le a Te'k rach'il le a Toy.
3. Sib'alaj utz _____ le ali We'l rach'il le a Alu'.
4. Xe'tzijon le tat ruk' le nan, rumal ri' le tat _____.
5. _____ le tata'.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Ali, amaq'el _____ *Amaq'el kab'e le ali che ri uto'ik ri rachalal.*
1. Ch'aweb'al, amaq'el _____
2. Winaq, wachanim _____
3. Nan, mi jumul _____
4. Tat, k'o mul _____
5. Tinamit, su wachanim _____

TIJO'NIJIK 16 NIM RI UB'ANTAJIK RI KIKOJIK RI CH'AWEB'AL (celular)

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik.

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Chattz'ib'anoq rech k'o achapchob' che ri ub'anik jun tz'ib'an wuj ri kaya cho tinamit.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

Le taq ch'aweb'al pa taq we q'ij kamik nim upatan chi qech rumal rech ri qach'awem tzijonem. Nim upatan taq we ch'aweb'al rumal rech are' kujkowinik kaqab'ano xuquje' kaqak'am taq apachike uwach sik'inem pa kiquq'; kuya' b'e chi kech le ke'kojowik ke'tzijon apan naj naqaj apachike uq'ijol, ke'ok chi ukojik chi'l utaqik taq taqoqxa'nib'al pa le kematz'ib', rumal rech utz kak'ol apachike taq uwach chak. we ch'aweb'al are utz kak'olik jampa' kab'inisax ch'ich', xuquje' man utz taj kokik jampa' kachakun ri winaq.

Ub'e'al chak:

Chatzizoj che jun awachi'l pa uwi' ri sik'inem wuj xab'ano, chatzizoj su ri ub'anik kab'an che ri utz'ib'axik jun wuj chik, ri kesax cho wuj, kaya' cho tinamit.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Chattz'ib'anoq rech k'o achapchob' che ri ub'anik jun tz'ib'an wuj ri kaya cho tinamit. pa uwi' ri man utz ta ko'k ri ch'aweb'al jampa' kab'inasax ch'ich' xuquje' pa ri chakub'al.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ri rutzil jampa' man kok ta ri ch'aweb'al jampa' kab'inasax ch'ich', xuquje' jampa' kab'an chak, ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chasik'ij uwach, xuquje' chattz'ib'an chi jumul pa uwi' ri xatz'ib'aj, rech k'o jun awuj jawi kub'ij wi ruk' keb' oxib' tzij ri xawaj xab'ij.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Uxaq wuj chak
Ukab' q'at tijonik

Tijo'nijik 13-16

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ibatal ikim.

nim	upatan	ch'aweb'al	kiquj'
kematz'ib'	chak	k'ayewal	

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ri ucholaj ri kub'ij.

Ri wach'il _____ kuraq ukojik le jun uch'aweb'al xsipax chech, we man kareta'maj ukojik kub'an Itzel la' ruk'. Wakamik sib'alaj _____ taq le ch'aweb'al, ojer man e k'o ta la'. In xuquje' _____ kinloq' jun wech. at xuquje' _____ kaloq' jun awech rech kujtzijon ronojel q'ij. Kinchomaj chi xa su _____ wi kinloq' jun re ri nunan rech kinch'ab'ej ronojel q'ij.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

amaq'el	wachanim	mi jumul	k'o mul	su wachanim
----------------	-----------------	-----------------	----------------	--------------------

_____ kinch'ab'ej ri nunan, kinta che le utz uwach. _____ ri nunan man utz ta uwach, xuraq oj. Xinb'ij chech nan _____ kab'e la ruk' ri ajkunanel

xincha chech, are' man xraj taj xb'ek. Ri nunan _____ taj b'enaq ruk' ajkunanel _____ laj kujkowenik kaqak'am ub'i ruk' ri ajkunanel, xaq k'ate'q kub'ij man kujb'e taj kacha'.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Chab'ana le jun sikin uwach wuj, che'ariqa', che'ajuch'u kixe' le tzij nim kib'antajik pa le jun tz'ib'anem b'anom.

Ri chajinem ri kuya'o are chi man k'o ta k'ayewal man k'o ta k'ax kariqik. Ri kilitajik are chi ri chajinik k'ya'laj taq uwach, k'o chajinik re kich'akul konojel ri winaq, xuquje' k'o chajinik rech man k'o ta k'ax kuriq ri winaq pa ri ub'e. Ri qas rajawixik kab'anik, rech utz kel ronojel, are chi kab'an pa utzilal, kab'an ruk' ri kino'oj ri achi'ab'ri ixoqib',

Cho qachoch chila' kujuxlan wi, chila' kujchoman wi pa uwi' ri ub'antajik ri qak'aslemal, xuquje' chila' kaqachomaj wi jas chi ri rajawixik kaqab'ano rech kaqaraq chi nik'aj utzilal chik. Rimal wa' sib'alaj rajawixik kaqach'ob'o jas ri kuya k'ayewal pa ri qak'aslemal, rech kaquesaj pa ri qab'e.

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj ri tzij ri nim kib'e, nim kicholaj xe'ariq pa ri jun sik'inem uwach wuj xab'ano.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik pa uwi' ri ub'anik utzalaj kikojik ri ch'aweb'al.

Ub'e'al chak: Chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri kachomaj at qas nim ub'e, nim ucholaj, kajuch' ruk' q'an ri kachomaj chi man qas ta nim ub'e, nim ucholaj pa uwi' ri xatz'ib'aj ajsik.

UTAS TIJONIK 3

UWACHULEW

TIJO'NIJIK 17 RETZELAXIK LE UCHI' TAQ LE PLO

Extraida de Wikipedia

¿Jas kachomaj pa uwi' ri retzelaxik le uchi' taq plo?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Retzelaxik le uchi' taq plo

Le retzelaxik uchi' taq **plo**, jacha' le kariqitaj chi uchi' taq le **taq'aj**, ya'tal rumal taq le **chak patan** kab'antaj pa we uwachulew xuquje' pa taq le plo. Ronojel **junab'** kak'aq b'i chi uchi' taq le plo k'i uwach taq jastaq b'anal k'ax xuquje' kupoq'saj uwach taq **yab'il**. Le kaxlan taq **kunab'al** xuquje' le kamsab'al taq **q'ayes**, le k'amsab'al taq **chikop** che kekoj pa taq le nima'q taq tikob'al ulew, le retzelal b'anb'al taq **ch'ich'**, ronojel le **umesal** ruk'a'm b'i **kiq'iq'**, le **usib'el** taq ch'ich' pa taq le q'eqa b'e, le **tz'il** taq ja' chi'l le jastaq na kachokon ta chik, kejab'un b'ik kek'am b'i rumal le b'inel taq ja' ke'eqaja k'a chi uchi' taq plo.

Nab'e uloq kakichomaj ri winaq, chi wene' rumal ri unimal uk'u'x le uchi' taq plo, wene' na nim ta ri k'ax kub'an le uk'aqik taq tz'il pa le plo. We jun chomanik ri' maj ub'e'al, xa jun sachem kab'anik. Le uq'eqal uwa'l taq ja', le retzelal ronojel le wokotal taq ruk' kach' kerapaplob'ik ketob'an chi uya'ik uchuq'ab' retzelal le uchi' taq plo.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas kachomaj pa uwi' ri retzelaxik le uchi' taq plo?

2. ¿jachin kuk'aq taq jastaq pa le plo?

3. ¿Le utz kak'aq taq jastaq pa le plo?

4. ¿Chi junab' jas kak'aq pa ri plo?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

plo	taq'aj	chak / patan	junab'	yab'il	q'ayes
chikop	ch'ich'	umesol	kqiq'	tz'il	

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Plo _____
2. Chak / Patan _____
3. Junab' _____
4. Yab'il _____
5. Chikop _____

Ucholajil tzij

Kikojik ri silob'enik taq tzij, ri xokow ri kab'ixik, ri tajin kab'an ri kab'ixik, ri maja' kab'an ri kab'ixik.

TIJO'NIJIK 18 RI UB'ANTAJIK WI RI RETZELAXIK RI UCHI' TAQ LE PLO

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Extraida de Wikipedia

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Usik'ixik xuquje' uta'ik ucholaj jun tz'ib'anem wuj ri tz'ib'atal pa uwi' nimaq taq no'j.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Le retzelaxik uchi' taq plo, jacha' le kariqitaj chi uchi' taq le taq'aj, ya'tal rumal taq le chak patan kab'an pa we uwachulew xuquje' pa taq le plo. Ronojel junab' kak'aq b'i chi uchi' taq le plo k'i uwach taq jastaq b'anal k'ax xuquje' kupoq'saj uwach taq yab'il. Le kaxlan taq kunab'al xuquje' le kamsab'al taq q'ayes, le k'amsab'al taq chikop che kekoj pa taq le nima'q taq tikob'al ulew, le retzelal b'anb'al taq ch'ich', ronojel le umesal ruk'a'm b'i kiq'iq', le usib'el taq ch'ich' pa taq le q'eqa b'e, le tz'il taq ja' rach'il le jastaq na kachokon ta chik, kejab'un b'ik kek'am b'i rumal le b'inel taq ja' ke'eqaja k'a chi uchi' taq plo.

Ub'e'al chak. Chatzijo che jun awachi'l pa uwi' ri xata ub'e ucholaj che ri jun sik'inem uwach wuj xab'ano.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Ub'anik jun wachib'al jawi katz'ib'ax wi jasche, jas ri kib'antajik ri nimaq taq k'aqonik re mes kab'anik.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chab'ana jun wachib'al jawi katz'ib'aj wi chupam jasche, jas ri kib'antajik ri nimaq taq k'aqonik re mes kab'anik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem ruk' jun wachib'al chasik'ij, chata ucholaj.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 19 UJULUWEM XKANUL

Autor: Antonio Arreaga

¿Jas ri aweta'm pa uwi' le ujuluwem xkanul?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Le ujuluwem xkanul

Le uk'iyal taq **xkanul** keriqitaj **chi rij** uq'aq'al le li'anik taq'aj **chi uchi'** plo, jawije' **kakik'ulaj wi kib'** le retal xuquje' le pisb'em rech le uqajib'al uwachulew. Are taq jun **xkanul** kuxa'waj uloq le **uchuq'ab'il** are chi' **kuk'aq** uloq chakub'al elenaq uloq pa le uwachulew, che are k'u wa' kaq'alajisan le uchuq'ab'il le xkanul.

Kak'ulmataj wa' le uxa'wem le xkanul are taq le uchuq'ab' uq'aq'al kepaqi' pa le **uwachulew**, keresaj uloq uchajil le **juyub'** chi'l uxor nima'q taq **ab'aj**; rumal k'u wa' le uwa'l uq'aq'al le uwachulew kelesax uloq jawije' **kuriq wi releb'al**.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri aweta'm pa uwi' le ujuluwem xkanul?

2. ¿Jawi kape wi ri jastaq ri kakesaj ula taq le xkunul?

3. ¿Jampa' kaya' taj ri kijuluwem ri xkunul?

4. ¿Jas kakik'aq ula taq le xkunul?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

xkanul	chi rij	uchi'	uchuq'ab'il	kuk'aq
juyub'	ab'aj	kuriq	releb'al	uwachulew

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Xkunul_____
2. Uchi'_____
3. Uchuq'ab'il_____
4. Juyub'_____
5. Ab'aj_____

Ucholajil tzij

kikojik le tzij, nim na, Laj na, pacha'.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim.

Nim na le ala cho le ali.

Laj na le ala cho le ali.

K'o uchuq'ab' le ala pacha' wech in.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Nim na le ali cho le ala.
1. _____ ri rachoch ri nutat cho wa wech in.
2. _____ wa nutinamit cho ri awech at.
3. _____ wa nuwuj cho le awech at.
4. _____ pacha le awech at.
5. _____ le nutem cho le awech at.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ le nuch'aweb'al cho le awech at.
2. _____ le uxe' le nuxajab' cho le awech at.
3. _____ le nutzi' cho le awech at.
4. _____ le k'olb'al watz'eyaq cho le awech at.
5. _____ le numexa cho le awech at.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Wachalal, utz Ali To'n ub'i' ri wachalal, are' jun utzalaj winaq
1. Nunan, nim na _____
2. Nutat, laj na _____
3. Nuxib'al, alaj na _____
4. Wati't, pacha' _____
5. Numam, pacha' _____

TIJO'NIJIK 20 RI KAB'ANTAJ WI XUQUJE' RI KUB'AN RI UJULUWEM XKANUL

Autor Miriam Larios

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'anik nim che jun sik'in uwach wuj, man kasach ta ri uk'u'x ri uchapchob' ri tz'ib'atalik.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Le uk'iyal taq xkanul keriqitaj chi rij uq'aq'al le li'anik taq'aj chi uchi' plo, jawije' kakik'ulaj wi kib' le retal xuquje' le pisb'em rech le uqajib'al uwachulew. Are taq jun xkanul kuxa'waj uloq le uchuaq'ab'il are chi' kuk'aq uloq chakub'al elenaq uloq pa le uwachulew, che are k'u wa' kaq'alajisan le uchuaq'ab'il le xkanul. Kak'ulmataj wa' le uxa'wem le xkanul are taq le uchuaq'ab' uq'aq'al kepaqi' pa le uwachulew, keresaj uloq uchajil le juyub' chi'l uxor nima'q taq ab'aj; rumal k'u wa' le uwa'l uq'aq'al le uwachulew kelesax uloq jawije' kuriq wi releb'al.

Ub'e'al chak. Chatzijojo che jun awachi'l pa uwi' ri jun sik'inik wuj, xuquje' chab'ij che sutuk'u ub'anik kab'an che ri unimarasaxik.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utzib'axik keb' peraj tz'ib' pa uwi'ub'antajik ri ujuluwem jun xkanul.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj keb' peraj tz'ib' pa uwi' ri ub'antajik ri ujuluwem jun xkanul.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chattz'ib'an chi ri at pa uwi' ri tz'ib'atalik cho ri awuj, man sach pa ajolom ri uk'u'x xuquje' ri uchapchob'.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Uxaq wuj chak
Ukab' q'at tijonik

Tijo'nijik 17-20

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

plo	taq'aj	junab'	yab'il
q'ayes	chikop	umesal	

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ucholaj ri kub'ij.

Sib'alaj rajawixik kachajix ri uwachulew rech man kuriq ta yab'il, rajawixik kaqasak'ajaj ri uwach. Iwir _____ mes chi uchi' ri plo. Tajin kinchomaj _____ keb', oxib' wachi'l rech kaqato' qib' che ri usik'ik ri mes k'o chi uchi' ri plo. _____ wa' ruk' ri q'atb'altzij re wa qatinamit rech _____ che ri ub'anik ri chak ri kinwaj _____ pa wa qatinamit pa uwi' wa uwachulew rech ch'ajch'oj kapetik.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

Katij /kaqumuj	kintij	xub'ij	kinriq	kutij
-----------------------	---------------	---------------	---------------	--------------

Kub'ij ri ajkunanel chi rajawixik amaq'el _____ ja'. we man katijik, ri ch'akul kuraq yab'il. Ri winaq we man kakitij ja' kakirik yab'il. In_k'o mul kasach pa nujolom _____ nuja'.

_____ ri ajkunanel chwech chi we man kintij joron _____ yab'il. Rimal ri' kinya ub'ixik wa jun no'oj che ri wachalal rech _____ uja ronojel q'ij.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Chasik'ij uwach le tz'ib'atalik, chata ucholaj ri kuya ub'ixik.

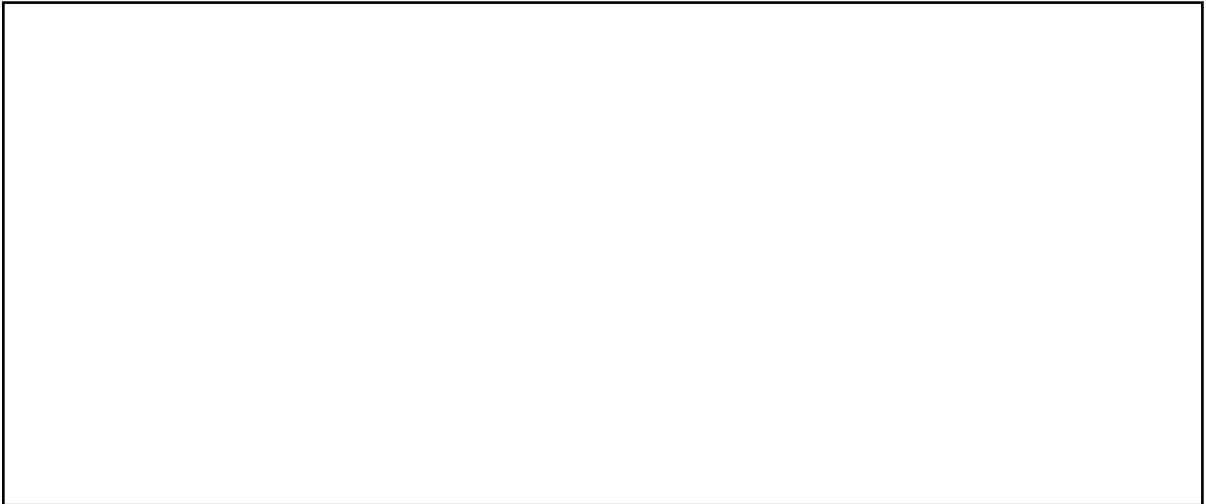
Le retzelaxik uchi' taq plo, jacha' le kariqitaj chi uchi' taq le taq'aj, ya'tal rimal taq le chak patan kab'antaj pa we uwachulew xuquje' pa taq le plo. Ronojel junab' kak'aq b'i chi uchi' taq le plo k'i uwach taq jastaq b'anal k'ax xuquje' kupoq'saj uwach taq yab'il. Le kaxlan taq kunab'al xuquje' le kamsab'al taq q'ayes, le k'amsab'al taq chikop che kekoj pa taq le nima'q taq tikob'al ulew, le retzelal b'anb'al taq ch'ich', ronojel le umesal ruk'a'm b'i kiq'iq', le usib'el taq ch'ich' pa taq le q'eqa b'e, le tz'il taq ja' chi'l le jastaq na kachokon ta chik, kejab'un b'ik kek'am b'i rimal le b'inel taq ja' ke'eqaja k'a chi uchi' taq plo.

Nab'e uloq kakichomaj ri winaq, chi wene' rimal ri unimal uk'u'x le uchi' taq plo, wene' na nim ta ri k'ax kub'an le uk'aqik taq tz'il pa le plo. We jun chomanik ri' maj ub'e'al, xa jun sachem kab'anik. Le uq'eqal uwa'l taq ja', le retzelal ronojel le wokotal taq ruk' kach' kerapaplob'ik ketob'an chi uya'ik uchuaq'ab' retzelal le uchi' taq plo.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik ri ruk'am job' chomanik, jawi katz'ib'aj wi ri xata ucholaj, ub'e pa uwi' ri jun sik'in uwach wuj xab'ano, ma sach ri uk'ux xuquje' ri uchapchob' tz'ib'atalik.

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ronojel ri ujuluwem jun xkanul

Ub'e'al chak: Chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri nim ub'e, nim ucholaj kachomaj pa uwi' ri xatz'ib'aj, xuquje' ruk' q'an kajuch' wi taq ri man qas ta nim ub'e, ucholaj

Ub'e'al chak: Chab'ana jun wachib'al jawi katzijoj wi su che kab'an taq ri uk'aqik taq tz'il

Tatab'entzij 3

Ucholajil: Ub'anik k'ax che le uraxal uwachulew

Le ub'anik k'ax che le uraxal uwachulew jun che taq we nima'q taq k'axk'olil kub'an k'ax che we uwachulew che kariqitaj pa taq we q'ij rumal che kujal rib' kuk'ex rib' usilob'em uchakunem le uchuq'ab'il, are wa' kaya'ow k'ax pa kik'aslemal le winaq, le che', le awajib'.

Jun ukaj raqanib'al chi kech le kaminaqib' pa we uwachulew kaya'taj rumal rech we uk'extajem usilob'em uchakunem uchuq'ab'il we uwachulew. K'inyaq petinaq uloq rumal rech **ub'anik k'ax che le kiqiq', ub'anik k'ax che le joron chi'l le ulew tikob'al, le uk'iysaxik uwach taq kunab'a kamsab'al q'ayes**, le uk'extajem upetib'al le kiqiq', le jab', le urepq'unem le uwa q'ij chi'l nik'aj chik.

Ri **uyakik uwach ri kaxlan taq eta'mab'al, le aninaq kik'iyem le winaqib'**, chi'l le **ukamisaxik uwach le uraxal uwachulew** jun che we k'axk'olil che kuq'at uwach usilab'em le loq'olaj uwachulew, are k'u we ukamisaxik uwach le uraxal uwachulew ya'talik kacholajix ta uwach ta alaj taq uq'ab'ib'al are chi na qas ta k'ax uk'oxomaxik xuquje' are chi utz katzukux taq uq'atik uwach. Le ucholajil taq ukamisaxik uwach le uraxal uwachulew are taq wa':

- Utz'iloqik ri ja'.
- Utz'iloqik ri uwachulew.
- Utz'iloqik ri kaqiq'.
- Ri tz'il kaqiq' ke taq ri kunab'al.
- Ri utziloqik ri kaqiq'.
- Ri utz'iloqik ri kaqiq', ri ja' ruk' itzel taq kunub'al miq'in.
- Ri tz'ilonik kuya ri yo'l saq.
- Ri tz'ilonik kakiya ri ya'b'al taq saq.
- Ri tz'ilonik kuya ronojel ri katatab'exik.
- Ri tz'ilonik kuya ronojel ri kilitajik chi man qas ta re wa uwachulew.

Ronojel uwach taq we itzel taq no'jib'al kub'an k'ax che le uraxal uwach uwachulew che xuquje' kub'an nimalaj k'ax chi kech ri k'o kik'aslemal. Jacha' ub'anik le tziyonem, le ukamisaxik uwach le uraxal uwachulew kuya' alaj taq k'axkolil jacha' le ojob', le qulaj chi'l le ujek'ik uxlab' kopan k'a chi ub'anik k'ax che le qaseseb'.

Jacha' le kub'ij le molajil chakunem rech utzwachil pa we uwachulew, kub'ij chi jun ukaj raqanib'al chi kech le kaminaqib' pa we uwachulew kaya'taj chi kixo'l le ak'alab' k'a maja' katz'aqat job' kijunab' rumal rech we uk'extajem usilob'em uchakunem uchuq'ab'il

we uwachulew; xa jeri' wene' e juq'o' o'lajuk'al ak'alab' kekamik che maja' katz'aqat job' kijunab' rumal rech taq we yab'ilal rech qulaj, ojob' ya'tal uloq rumal ub'anil k'ax che le kiquq'.

Na ruk' ta k'u wa', k'o jujun taq no'jib'al kaq'atb'ex uwach taq ri k'ax b'anatal rumal le ukamiksaxik uwach uraxal le uwachulew, are taq wa':

- 1) Uq'atab'axik ukojik le kamsab'al taq uwach q'ayes, chi'l taq awajib'.
- 2) Ub'anik rutzil le ch'ajch'ajinem pa uk'u'x taq le tinamit.
- 3) Retzelaxik uq'atexik uwach taq le kunab'al kub'an k'ax che le kiquq'
- 4) Uq'atab'axik uwach le uriqik k'ax ruk' le q'eqa nak'b'al
- 5) Kipixb'axik, uk'utik chi kiwach le wokaj

Qonojel ri kujriqitaj pa we uwachulew ya'talik kaqaya' ri qatob'anik.

Ub'e'al chak: Chi jotaq tijoxel chachomaxoq ri uya'ik ub'ixik pa 2 alaj taq kajb'al, pa uwi' ri kab'antaj wi ri utz'iloqik wa uwachulew.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'an pa uwi ri ronojel ri kuya ri utz'ilonem wa uwachulew.

TIJO'NIJIK 21 KAB'RAQAN

Autor: Dr. Antonio Arreaga de León

¿Jas ri' ri jun kab'raqan?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Kab'raqan

Ri **Kab'raqan** kaya'tajik jampa' kakikolomaj taq kib' ri **xaq** ri e k'o chi uxe' wa uwachulew jampa' tajin kakib'an wa' wa jun kolomanik ib' kana'taj laj taq kab'raqan, ri ke'b'antaj wi ri kab'raqan are taq wa': Jampa' ri xaq ri e k'o chi uxe' wa uwachulew kakikolomaj taq kib', pa ri kikulomaxik kib' kakipotz'ij taq kib' rumal ri' kasolob' wa uwachulew, xuquje' rumal taq ri ul ke'b'e pa taq ri **jul** ri e k'o **chi uxe'** wa uwachulew, jun chik are rumal taq ri uqajik ri **ul** re taq ri nimaq taq **juyub'**, xuquje' **rumal** nik'aj b'antajik chik.

Jun kab'raqan are ri **solob'em'** ri kub'an ri uwachulew, man q'alaj taj jampa' kapetik, ri kab'anow wa' are ri ke'q'ipke'nik taq ri xaq ri e k'o chi uxe' wa uwachulew ke'q'ipke'n taq ri xaq rumal ri q'aq' k'olital chi uxe' wa uwachulew chi kya'laj taq q'ij. Ri kab'raqan kub'an jawi paq'ke'ninaq wi ri uwachulew, ri ub'i' are ub'inib'al ri **uyab'** ri uwachulew, nim ri **ulew** rak'am xuquje' chila' qas kana'taj wi ri kab'raqan, xa jun nitz' ramaj kub'an ri kab'raqan jampa' kapetik. Man b'anom ta kunik che ri reta'maxik jampa' kub'an kab'raqan, ri nimaq taq kino'oj tajin kakitzukuj jas ri ub'anik kakib'an che ri reta'maxik jampa' kub'an kab'raqan.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri' ri jun kab'raqan?

2. ¿Jachin reta'm jampa' kub'an kab'raqan

3. ¿Jawi ke'pe wi ri kab'raqan?

4. ¿Le e k'o jul chi uxe' wa uwach ulew?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

kab'raqan	xaq	ul	jul	chi uxe'
juyub'	rumal	uyab'	ulew	solob'em.

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Kab'raqan _____

2. Xaq _____

3. Jul _____

4. Juyub' _____

5. Ulew _____

Ucholajil tzij

Ri jalajoj taq ukojik ri tzij rajawixik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Rajawixik wa' kinchakun na.

Rajawixik la' katchakun na

Rajawixik kinchakunik.

Rajawixik wi katchakunik.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Rajawixik kinsolij ri wulew.
1. _____ kab'an awachoch.
2. _____ ka'ch'aj awatz'eyaq.
3. _____ kab'an awa.
4. _____ kakunaj awib'.
5. _____ katzuq le atat.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ kaloq ratz'eyaq.
2. _____ kakolomaj ri uwujil le awulew.
3. _____ kaloq' jun ach'ich'.
4. _____ kaloq' jun akej.
5. _____ katwa'ik.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Uwachulew, rajawixik Rajawixik kaqachajij wa uwachulew
1. Xkunul, rajawixik wi _____
2. Juyub', rajawixik _____
3. Kab'raqan, rajawixik la' _____
4. Ulew, rajawixik _____
5. Jul, rajawixik wi _____

TIJO'NIJIK 22 RI KAKIYA KAN RI KAB'RAQAN

Autor: L. Abassi

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Utzukuxik ri jasche, xuquje' ri kuya kan jun sik'inik wuj.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Ri Kab'raqan kaya'tajik jampa' kakikolomaj taq kib' ri xaq ri e k'o chi uxe' wa uwachulew. Ri ke'b'antaj wi ri kab'raqan are taq wa': Jampa' ri xaq ri e k'o chi uxe' wa uwachulew kakikolomaj taq kib', pa ri kikulomaxik kib' kakipotz'ij taq kib' rumal ri' kasolob' wa uwachulew, xuquje' rumal taq ri ul ke'b'e pa taq ri jul ri e k'o chi uxe' wa uwachulew, jun chik are rumal taq ri ul re taq ri nimaq taq juyub' kab'ek, xuquje' rumal nik'aj b'antajik chik. Pa ri junab' 1,976 xub'an jun nimalaj kab'raqan pa wa Iximulew. Sib'alaj e k'i ri winaq xe'kamik, xe'tzaq taq ri ja, ak'alab' xe'kam kinan, kitat, eq'ajinaq taq winaq.

Ub'e'al chak. Chatzijojo che jun awachi'l pa uwi' ri jasche kub'an kab'raqan, xuquje' ri kuya kan jun kab'raqan kub'ij le wuj le xasik'ij.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik juperaj chomanik che ri rilik keb' b'antajik, kok ri wachib'al kib'i' diagrama de Ven chech, we xb'an taj wa', katz'ib'ax keb' peraj tz'ib'anik pa uwi' ri jastaq kakiya kan ri kab'raqan.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Utz'ib'axik juperaj chomanik che ri rilik keb' b'antajik, kok ri wachib'al ri ub'i' diagrama de Ven chech, we xb'an taj wa', katz'ib'ax keb' peraj tz'ib'anik pa uwi' ri jastaq kakiya kan ri kab'raqan.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri kub'ij pa uwi' jawi ke'pe wi ri kab'raqan, ruk' qa'n atz'ib'ab'al kajuch' wi jastaq ri k'ayewal kakiya kan ri kab'raqan.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 23 Q'EQAL TAQ JAB'

Huracán Mitch. Extraída de: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hurricane_Mitch_Oct_26_1998_1915Z.jpg Autor: NASA, NOAA.

¿Jas taq ri' ri q'eqal taq jab'?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Q'eqal jab'

Kab'ix q'eqal jab' che **jun** umulib'al rib' le loq'olaj **kiqiq'**, che **kub'an sutz' ruk'a'm** kiqu'iq', jab', kaquljam xkoyopa' chi'l nik'aj uwach taq jastaq. Le q'eqal jab' kawokotaj uloq are taq le q'eqal jab' **kuchaple'j** umulixik **uchuq'ab'il** retzelal uchi' taq le plo are taq uq'ijol le saq'ij. Jacha' le kaya' ub'ixik, wa' we q'eqal jab' **kumulij** la rib' chi unaqaj uchi' taq le plo.

Ruk'a'm uloq kiqu'iq' chi'l jab', necher xuquje' wa' we q'eqal jab' kuya' nima'q taq usutunem **pwi'** le plo. Rumal k'u rech taq wa' we kak'ulmatajik, kub'an ri nima'q taj kiqu'iq', **nima'q taq jab'** che ronojel ke'eqaja chi uchi' taq le plo xa jeri' kuya' nima'q taq k'axk'olil. Rumal k'u rech we unimal kaxajtjik, xa jeri' kab'an taq ri uchomaxik q'ateb'al taq uwach. Rumal wa' utz we **amaq'el** kab'an usolik uxe'a'l keta'maxik jas ub'antajik taq le achoch k'olib'al jawije' ri e wokotal wi are chi utz kakib'an uchomaxik rilik taq le e q'atb'altzij.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas taq ri' ri q'eqal taq jab'?

2. ¿Jas ri ub'antjik ri kijeqik ri k'eqal taq jab'?

3. ¿Jawi kajeqataj wi q'eqal taq jab'?

4. ¿Jas rajawixik kub'an jun winaq jampa' petinaq jun q'eqal jab'?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Jun	kiqiq'	kub'an	sutz'	ruk'a'm
uchuq'ab'il	kumulij	pwi'	nima'q	utz

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Kiqiq' _____
2. Sutz' _____
3. Pwi' _____
4. Jun _____
5. Kub'an _____

Ucholajil tzij

Kikojik silob'eniq taq tzij, re taq ri ok'owinaq chik, ri tajin kok'owik, ri maja' kok'owik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Xinkemenik	Kinkemenik	Kinkemen na
Xatkemenik	Katkemenik	Katkemen na
Xkemen la	Kkemen la	Kkemen na la
Xkemenik	Kkemenik	Kkemen na
Xujkemenik	Kujkemenik	Kujkemen na
Xixkemenik	Kixkemenik	Kixkemen na
Xkemen alaq	Kkemen alaq	Kkemen na alaq
Xe'kemenik	Ke'kemenik	Ke'kemen na

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

1. ¿Jas kab'an kab'ij? Kinkem jun watz'eyaq
2. _____ le chuchu'.
3. In man weta'm taj _____.
4. Kub'ij le walib' chi _____ jun nupo't.
5. ¿Jas kab'an aq'ab' chwe'q? _____.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. ¿Jas kab'ano wal? _____.
2. _____ le chuchu'ib'.
3. Ojer _____, wakamik man kinwil ta chik.
4. _____ le ak'alab' pa raqan le ja.
5. _____ wa' chwe'q.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Ja', saq Saq le ja', utz katijowik
1. Plo, nim na _____
2. Jun, ko'l na _____
3. Kaqiq', pacha' / jacha' _____
4. Sutz', rajawixik _____
5. Jab', nim _____

TIJO'NIJIK 24 JAS RI KAYO'W RI Q'EQAL TAQ JAB' XUQUJE' SU RI KAKIYA KANOQ

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj.

Efectos huracanes. Extraída de:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hurricane_katrina_damage_gulfport_mississippi.jpg
Autor: FEMA/Mark Wolfe

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Kijunamaxik b'antajik, rilik jas junam, jas man junam taj. Uriqik jas pa uwi' b'anom wi ri tz'ib'anik.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Rilik we e junam we man e junam taj

Ri musmul man junam taj ruk' ri kaqiq' jab'.

Ri jab' man junam taj ruk' ri q'eqal jab'.

Xub'an jab' junam ruk' xub'an jun nimalaj jab'.

¿Su pa uwi' kach'aw wi watz'ib'atalik?

Kab'ix q'eqal jab' che jun umulib'al rib' le loq'olaj kiquq', che kub'an sutz' ruk'a'm kiquq', jab', kaquljam xkoyopa' chi'l nik'aj uwach taq jastaq. Le q'eqal jab' kawokotaj uloj are taq le q'eqal jab' kuchaple'j umulixik uchuq'ab'il retzelal uchi' taq le plo are taq uq'ijol le saq'ij. Jacha' le kaya' ub'ixik, wa' we q'eqal jab' kumulij la rib' chi unaqaj uchi' taq le plo. Nim na ri q'eqal jab' cho ri jab'.

Ub'e'al chak: Chatzijoq che jun awachi'l pa uwi' ri xariq che ri ukojik ri nik'aj tzij ri xa'sik'ij ajsik pa ri sik'inem uxaq wuj.

Uchakuxik tz'ib'anem

Kitz'ib'axik keb' peraj tzib', che ri ub'ixik jawi ke'b'antaj wi ri q'eqal taq jab' xuquje' jas ri kakiyakan jampa' ko'k'owik.

Tijonk ib' 4

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj keb' peraj tzib', che ri ub'ixik jawi ke'b'antaj wi ri q'eqal taq jab' xuquje' jas ri kakiyakan jampa' ko'k'owik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Ka'junamaj ri b'antajik, kajuch' che kaq atz'ib'ab'al ri jastaq junam, kajuch' che rax ri jastaq ri man junam taj. Kajuch' che q'an atz'ib'ab'al ri jas pa uwi' b'anom wi ri tz'ib'anik.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoq taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Tijo'nijik 21-24

2. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

Kab'raqan	xaq	ul	jul
juyub'	ulew	solob'em	

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ucholaj ri kub'ij.

_____ jun wachoch ri qas utz ub'anik rech man _____ ta rumal ri kab'raqan. xuquje man xot ta kinkoj pa uwi'. rumal chi ri ojer qachoch xtzaqik jampa' xub'an ri kab'raqan. _____ nupwaq. xuquje' _____ ri nutat, ri nunan, nutukel man kinkun ta wa' che ri ub'anik nutukel. Ri wachalal xub'ij chwe we _____ jub'iq' xcha', utz ri' malyox xincha chech

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

ojer	junab'ir	iwir	chwe'q	amaq'el
------	----------	------	--------	---------

_____ sib'alaj nim ub'e, nim ucholaj chi kiwach ri winaq jampa' ke'ch'aw k'amal taq b'e re tinamit. _____ ri k'amal b'e re tinamit xub'ij chi we k'o k'ayewal kaqak'ol qib', xub'an kab'raqan ri winaq ke'wa'kata wi.

_____ xub'an jun nim kab'raqan, man xuxu' ta ri _____ xe'pe chi nik'aj chik xuxu' chi e ko'l na xe'na'tajik. _____ kinwila' ri nunan jas ri ub'anom ri are'.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'eal chak: Chasik'ij le juperaj tz'ib' chariqa ri ub'antajik xuquje' ri kub'an ri tz'ib'atalik.

Ri kab'raqan kaya'tajik jampa' kakikolomaj taq kib' ri xaq ri e k'o chi uxe' wa uwachulew jampa' tajin kakib'an wa' wa jun kolomanik ib' kana'taj laj taq kab'raqan, ri ke'b'antaj wi ri kab'raqan are taq wa': : Jampa' ri xaq ri e k'o chi uxe' wa uwachulew kakikolomaj taq kib', pa ri kikulomaxik kib' kakipotz'ij taq kib' rumal ri' kasolob' wa uwachulew, xuquje' rumal taq ri ul ke'b'e pa taq ri jul ri e k'o chi uxe' wa uwachulew, jun chik are rumal taq ri uqajik ri ul re taq ri nimaq taq juyub', xuquje' rumal nik'aj b'antajik chik. Rumal ronojel taq wa' kub'an ri nimaq taq kab'raqan cho wa uwachulew.

Ub'e'al chak: Ub'anik tz'ib'anem pa uwi' ri kab'anowik xuquje' ri kub'an ri tzijonik tz'ib'atalik. _____

Ub'eal chak: Utz'ib'axik juperaj tz'ib'anik pa uwi' ri q'eqal taq jab'.

Ub'e'al chak: Ujunamaxik rilik ri k'ayewal kuya ri uwachulew, ruk' ri ub'anik jun wachib'al ruk' ri diagrama de Venn kab'ix che.

Autor: J. HUTSCH

¿Jas ri aweta'm pa uwi' ri kik'aslemal ri awaj?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Ri kik'aslemal ri awaj

Sib'alaj e **k'i** kiwach ri **awaj** ri e k'o chi **upam** ri **plo**, k'ya'laj kajilib'al, xuquje' e k'o ri su e k'asal chi upam ri plo, xuquje' e k'o ri e k'asal chi unaqaj. Jujun chi kech ri awaj ri e k'o pa ri plo are taq: Ri ajware'aj taq **kar**, ri nima'q taq kar. Ri **rapchikop** / e xik'ik'el taq chikop ri **saq** kiqu'l, ri xik re plo. jujun chik chi kech ri rajawil ri plo are taq ri: Ri **kumatz re plo**, ri ko'k re plo, xuquje' e nik'aj chik. Ri rawajil ri plo xaq laj **junam** ri **kik'aslemal** ruk' ri **qak'aslemal** ri uj, **uj** winaq: e are' xuquje' ke'alaxik, **ke'kamik**, ke'k'o'ji' kalk'uwa'l, ke'k'yik k'o sib'alaj jastaq kab'anik ri kuya k'ayewal che ri kik'aslemal ri **awaj** re plo.

Are taq wa' ri k'ayewal kakiraq ri awaj; Ri usachik jawi ri ke'k'o'ji' wi, xuquje' ri kiwa man k'o ta chik, ri uk'isik uwach ri enaq'atal wi ke'k'o'ji' wi, ri utz'ilo'xik ri ja', ri uk'aqik ri tz'il pa taq ri ja'. Ronojel wa' kuya uk'ayewal che ri kik'aslemal ri awaj pa ri plo.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Le aweta'm e janik'pa' ri awaj e k'o pa ri plo?

2. ¿Chab'ij kib'i' oxib' awaj xb'ix kib'i' pa le sik'inem wuj?

3. ¿Chab'ij kib'i' job' awaj ri k'o kachoch pa ri plo?

4. ¿Jas ri k'ayewal tajin kakiriq ri awaj ri kakib'an kik'aslemal pa ri plo?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

e k'i	awaj	upam	plo	kar
rapchikop	saq	kumatz re plo	ko'k re plo	junam

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Awaj_____
2. Plo_____
3. Kar_____
4. E k'i_____
5. Junam_____

Uchola jil tzi

Kikojik silob'enik taq tzi, re taq ri ok'owinaq chik, ri tajin kok'owik, ri maja' kok'owik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzi e tz'ib'atal ikim,

Xinuxlanik	Kinuxlanik	Tajin Kinuxlanik	Kinuxlan na
Xatuxlanik	Katuxlanik	Tajin Katuxlanik	Katuxlan na
Xuxlan la	Kuxlan la	Tajin Kuxlan la	Kuxlan na la
Xuxlanik	Kuxlanik	Tajin Kuxlanik	Kuxlan na
Xujuxlanik	Kujuxlanik	Tajin Kujuxlanik	Kujuxlan na
Xixuxlanik	Kixuxlanik	Tajin Kixuxlanik	Kixuxlan na
Xuxlan alaq	Kuxlan alaq	Tajin Kuxlan alaq	Kuxlan na alaq
Xe'uxlanik	Ke'uxlanik	Tajin Ke'uxlanik	Ke'uxlan na

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzi e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Tajin kinuxlan cho wachoch.
1. _____ le tata' chi uchi' le plo.
2. _____ chwe'q.
3. _____ le alab'om chi le b'e.
4. _____ alaq wachanim.
5. _____ kamik.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzi e tz'ib'atal ikim, che'atz'ib'aj ri e rajawixik na.

1. _____ wa' chwe'q.
2. Le awaj man _____ taj.
3. _____ le ak'alab', man xu'l ta ri ajtijonelab'.
4. _____ wa' pa jun ik'.
5. _____ le ali pa le raqan ja.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi kakab'il ajtijoxelab' kib'ij chomanik pa kiwi' le tzi e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi jujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Ulew, Kinuxlanik Kinuxlan pa wulew
1. Ja', tajin kuxlanik _____
2. Kar, kuxlanik _____
3. Plo, kinuxlanik _____
4. Xik'ik'el taq chikop, kuxlanik _____
5. Ik', kixuxlanik _____

TIJO'NIJIK 26 RI AWAJ XUQUJE' RI WINAQ

Autor: Antonio Arreaga

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Usik'ixik wuj, uta'ik ucholaj, uta'ik ucholaj ri nab'e, ri ukab' ri urox xb'antajik

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Sib'alaj e k'i kiwach ri awaj ri e k'o chi upam ri plo, k'ya'laj kajilib'al, xuquje' e k'o ri su e k'asal chi upam ri plo, xuquje' e k'o ri e k'asal chi unaqaj. Ri awaj ri ke'tu'nik: ri ch'opinel taq kar, ri nima'q taq kar. Ri rapchikop ri saq kiquil, ri xik re plo. Ri ukumatz plo: ri kumatz re plo, ri ko'k re plo, xuquje' e nik'aj chik. xuquje' ri rawajil ri plo xaq laj junam ri kik'aslemal ruk' ri qak'aslemal ri uj, uj winaq: e are' xuquje' ke'alaxik, ke'kamik, ke'k'oji' kalk'uwa'l, ke'k'yik. k'o sib'alaj jasataq kab'anik ri kuya k'ayewal che ri kik'aslemal ri awaj re plo.

Ub'e'al chak. Chatzijoj che jun awachi'l pa uwi' ri jun sik'in wuj xab'ano, chatzijoj che pa uwi' ri xata ucholaj chech, xuquje' chab'ij su ri nab'e, ri ukab' ri urox xb'antajik

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik pa uwi' ri rutzilal ri kik'aslemal ri awaj che ri kik'aslemal ri winaq,

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ri rutzilal ri kik'aslemal ri awaj che ri kik'aslemal ri winaq, ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri nim ub'e, nim ucholaj che ri xatz'ib'aj, kajuch' ruk' q'an ri rokib'al ri tz'ib'atalik, kajuch' ruk' q'eq ri uchapchob' ri kub'ij ri tz'ib'atalik, ruk' rax/xar jawi kub'ij wi ri tz'apib'al re ri tz'ib'anem.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 27 RI CHIKOPIB'

Extraida de: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mamiferos_Zoologico_de_Caricua_Caracas_-_Venezuela.jpg Autor: Veronidae

¿Jas ri' ri kikojik chikopib' che kikunaxik winaq?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Ri ukojik ri kikunanik ri chikopib'

Le chikopib' xuquje' nim tob'anem **kakiya'** chi kikunaxik taq e yawab'ib' **rumal** rech taq le kitzukuxik rumal le ilonel kech kuk' taq le e **tz'i'**, le e **me's**, le e **kej**, le e **xik'ik'el taq chikop**, le taq **imul**, chi'l le e **ajware'aj taq kar**. Wa' we kunaxik kab'an chi kech taq chikopib' no'jimal katajin kanimar raqan uq'ab' rumal uriqik le utzil **pa uwi** ronojel taq ri k'axk'olil ruk' ukojik le chomab'al, jacha' chi kech e **ak'alab'**, e **alab'om**, e **alitomab'**.

Jun chi kech wa' we chikopib' ri qas k'o na una'ojib'al pa ronojel we uwachulew, are le ajware'aj kar, xuquje' katob'an che taq le kikunaxik taq yawab'ib'. K'i taq ri chomanik pwi' we ub'antajik, le nima'q taq keta'mab'al kakib'an uq'alajisaxik chi le xojlinem kakib'an wa' we e ajware'aj taq kar kakiqasaj uchuq'ab' le yab'il chi kech le ak'alab'che kiriqom le yab'il, che kuya' q'a'lib'al kik'u'x le ak'alab' ruk' le jastaq uwach kakib'ano.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ri' ri ukojik ri kikunanik ri chikopib' chi kech winaq?

2. ¿Le ke'tob'an ri awaj che ri kikunaxik ri winaq?

3. ¿Jachin ri awaj ri sib'alaj nim uno'oj?

4. ¿Le nim kib'e, kicholaj ri awaj che ri kito'ik ri yawab'ib'?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

kakiya	rumal	tz'i'	me's	kej
xik'ik'el taq chikop	imul	ajware'aj taq kar	pa uwi'	ak'alab'

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim. xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Tz'i' _____
2. Me's _____
3. Kakiya _____
4. Rumal _____
5. Kej _____

Ucholajil tzij

Kikojik tzij kinkowin wa', rajawixik wa'.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik. xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Kinkowin wa' kintz'ib'an pa oxib' ch'aweb'al, we kintijoj wib'. Rajawixik wa' kib'e che ri rilik ri nunan.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. _____ *Kinkowin wa'* _____ kinb'an uwa le walib'.
1. _____ kinb'an jun wachoch.
2. _____ Kinloq' jun nuch'ich'.
3. _____ kinloq' jun nutz'i'.
4. _____ kinch'ab'ej nunan kamik.
5. _____ kinya jun awa.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ kinb'an jun nuchak.
2. _____ kinyak ju nimalaj wachoch.
3. _____ Kinb'an jun awachoch.
4. _____ kinloq jun ratz'eyaq le wal.
5. _____ kinb'ek.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Kar, kinkowin wa' _____ *Kinkowin wa' kinloq' jun pajb'al ukar ri nunan* _____
1. Tz'i', kinkowin wa' _____
2. Me's, karkowin la' _____
3. Kej, kowin la la' _____
4. Ajware'aj taq kar, kixkowin la' _____
5. Kar, ke'kowina la' _____

TIJO'NIJIK 28 RI UKOJIK RI KIKUNANIK RI CHIKOPIB' CHI KECH WINAQ

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Extraida de: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stella_at_school.jpg
Autor: John Hurd

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'ixik ri ukolomal ri ub'e'ik jun tzijob'elil: ri rokib'al tzij, ri xb'antajik, ri xe'la wi, ri xu'k'isa wi.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

Le chikopib' xuquje' nim tob'anem kakiya' chi kikunaxik taq e yawab'ib'. Rumal rech taq le kitzukuxik rumal le ilonel kech kuk' taq le e tz'i', le e me's, le e kej, le e xik'ik'el taq chikop, le taq imul, chi'l le e ajware'aj taq kar. Wa' we kunaxik kab'an chi kech taq chikopib' no'jimal katajin kanimar raqan uq'ab' rumal uriqik le utzil pa uwi ronojel taq ri k'axk'olil ruk' ukojik le chomab'al, jacha' chi kech e ak'alab', e alab'om, e alitomab'. Rumal ri' ri tat Te'k xuloq' jun ukej ri uk'ojol rech kuya ki'kotemal chech rumal jun k'axalaj yab'il k'o che ri ala. Ri ala ronojel q'ij kutzuq ri ukej, xwa'kat ruk' ri ala xkunatajik. Kub'ij ri ajkunanel chi ri rawaj xuquje' xtob' che ri ukunaxik.

Ub'e'al chak. Chatzijo che jun awachi'l pa uwi' ri jun sik'in wuj xab'ano, su ri rokib'al tzij, su ri xb'antajik, xuquje' su ri xe'la wi ri sik'inem wuj.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik ri ukojik ri kikunanik ri chikopib'.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' **ri** ukojik ri kikunanik ri chikopib' ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, kajuch' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri rokib'al tzij ruk' q'eq kajuch ri b'antajik, ruk' rax/xar ri uk'isb'al ri kub'ij ri tz'ib'atalik.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Tijo'nijik 25-28

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

awaj	plo	kar	rapchikop
saq	ko'k	kik'aslemal	

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ucholaj ri kub'ij.

Pa ri nim plo sib'alaj e k'i ri awaj e k'o chi upam. Rajawixik man _____ ta mes pa taq ri ja' rech man kopan ta kuk' ri awaj ri e k'o pa ri plo. _____ chi ri uj winaq man uj utz taj rumal _____ ri plo. Kel pa ri k'utwach chi ri awaj _____ ri mes kopan kuk' rumal ri' _____.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

kichakunik	kinb'inik	katb'isonik	kinrayinik	kinki'kotik
------------	-----------	-------------	------------	-------------

Ronojel q'ij _____ pa uwi'ri kichajixik ri awaj. _____ kinb'e che ri rilik rech ri winaq man kakik'aq ta ri kimes pa taq ri ja' _____ jampa' kinwilo chi k'o mes pa taq ri ja'. _____ weta konojel ri winaq kakichomaj chi man kakitz'iloj ta ri uwachulew. _____ jampa' kinwilo chi ri ak'alab' kakiyak ri kimes man kakik'aq t acho taq ri ulew.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Usik'ixik, uta'ik ucholaj xuquje' rilik ri ukolomal kab'e ri juchol tz'ij tz'ib'atalik.

Sib'alaj e k'i kiwach ri awaj ri e k'o chi upam ri plo, k'iya'laj kajilib'al, xuquje' e k'o ri su e k'asal chi upam ri plo, xuquje' e k'o ri e k'asal chi unaqaj. Jujun chi kech ri awaj ri e k'o pa ri plo are taq: Ri ajware'aj taq kar, ri nima'q taq kar. Ri rapchikop / e xik'ik'el taq chikop ri saq kiqu, ri xik re plo. jujun chik chi kech ri rajawil ri plo are taq ri: ri kumatz re plo, ri ko'k re plo, xuquje' e nik'aj chik. Ri rawajil ri plo xaq laj junam ri kik'aslemal ruk' ri qak'aslemal ri uj, uj winaq: e are' xuquje' ke'alaxik, ke'kamik, ke'k'oji' kalk'uwa'l, ke'k'iyik. k'o sib'alaj jasataq kab'anik ri kuya k'ayewal che ri kik'aslemal ri awaj re plo.

Ub'e'al chak: Utz'ib'axik juperaj tz'ib'anik, jawi kilitaj wi su ri nab'e xtz'ib'axik, su ri xb'ix pa uwi', xuquje' su ri tz'apib'al re ri tz'ib'am xb'anik.

Ub'e'al chak: Rilik taq ri nab'e xb'anik, su ri xb'anik, su ri tz'apib'al re ri sik'in uwach wuj. Rajawixik katz'ib'axik.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'an pa uwi' ri kitob'inik ri awaj che ri kinunaxik ri winaq.

Ub'e'al chak: Chajuch' ruk' kaq atz'ib'ab'al ri kuta ucholaj che ri sik'in uwach wuj, ruk' q'an kajuch' ri utarane'talik rib' ri tz'ib'atalik.

Tatab'entzij 4

Ucholajil: Ri awajib' chi'l ucholajil k'aslemal.

Ri ucholajil k'aslemal jujun taq jasach uwach kaq'axetaj pa ronojel uk'aslemal jun jasach che kulk'asleman pa we uwachulew jacha' are taq ke'alaxik, kek'iyik xuquje' kekamik. We jun ucholajil k'aslemal are wa'; ri alaxem, k'iyem, poq'sanem chi'l ri kamem. Pa jujun k'aslemalil no'jimal kak'extaj b'ik are taq kek'iyik kerijobik.

Konojel ri k'o kik'aslemal, jacha' le winaq, le awajib'i'l taq le e che' keq'ax pa jalajoj uk'iyal taq k'aslemal katikitaj uloq are taq ke'alaxik kopan pa ri kikamem. We jujun taq ucholajil are wa' eta'matal wi: "ucholajil k'aslemal"

Chi jujunal chi awaj jalajoj uq'ijol ri uk'aslemal, necher konojel keq'ax chi upam wa' we jun ucholajil k'aslemal: ke'alaxik, kek'iyik, kepoq'ik xuquje' kekamik.

Ri alaxem are ri' nab'e ucholajil kik'aslemal le awajib', kate k'u ri' kik'iyem on kipoq'sanem, waral kanimar ri kib'antajik kik'iyem, chi uxo'l ri kajib' ucholajil kik'iyem, waral ri qas utz kewa' wi, kaya'taj ri utzwachil chi kech.

Ri poq'sanem are wa' ucholajil k'aslemal nim upatan chi kech le awajib'. Rumal che pa taq we q'ij e k'i awajib' katajin kasach kiwach, rumal k'u wa' ya'talik chi kapoq' kiwach are chi kek'iy nik'aj chik awajib' e kija'al. Rumal k'u wa' jun che taq le chak ya'tal chi kech le chajil taq awajib' pa taq le nima'q taq tinamit, e molajil taq ajchakib' chi'l e nik'aj chik e chajil taq awajib', are kakitzukuj q'atb'al uwach kikamisaxik le awajib'.

Jun taq ucholajil kiriqom wa' we e chajil taq awajib', le e molajil taq ajchakib' che are taq kija'al we chikopib' na kasach ta kiwach, kariqitaj k'u wa' we utz kilik kikajmaxik kab'anik, jacha' le kitzuqik, kichajixik kab'an kumal taq uk'iyal e kunanelab' taq awajib'. Xuquje' katajin kechakun rumal uriqik chi qas kepoq' rumal che xuquje' ya'tal ri utz kik'iyem wa' awajib'.

¿La aweta'm chi ...? Jun kok rech le Galápagos ya'talik kak'asi' lajujk'al junab', are k'u le juna molo xa o'lajuj on juk'al jo'ob' q'ij uk'aslemal.

Ya'talik kak'am uq'ab'ib'al che jacha' ri uj winaq, le awajib' uj k'o pa uq'ab' le yab'il are taq kujri'job'ik, jewa' ub'antajik ri qak'aslemal. Are taq e k'o chi qaxo'l, e k'o quk' ya'talik keqachajij, keqilij keqakajmaj, are taq we kekamik are jewa' kak'ulmatajik pa kik'aslemal xa rumal le ri'job'em.

Ub'e'al chak: Chib'ij ruk' jun awachi'l 4 b'atajik ri nim ub'e, ucholaj pa ri kik'aslemal ri awaj.

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ri utzilal kakiya ri awaj che ri uk'aslemal ri winaq.

TIJO'NIJIK 29 AJQ'AYES KAR KATAJIN KASACH KIWACH

Autor: Yumaesmanolito

¿Jas che ri ajq'ayes kar katajin kasach kiwach?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Ajq'ayes kar katajin kasach kiwach

Le **ajq'ayes kar** e jujun taq **chikop** che na e ch'u'j taj. **Amaq'el** pa ri **kik'aslemal** xaq wa'ik kakib'ano, ke'uxlanik xuquje' **kewa'katik**. Wa' we ajq'ayes taq kar **kakitij** apachike uwach **ichaj**, k'o k'u ri jujun taq mul kakitij **alaj** taq kar che na k'o ta **kib'aqil** xuquje' le **q'ayes** kak'iy uloq pa le **ja'**, are wa' kakik'iysaj wi kib'.

Na qas ta e kamsal kech, necher wa' e tu'nel taq chikop kek'iy pa le ja' che kaya'taj le k'axk'olil pa ri kik'aslemal rumal che kamik pa taq we q'ij katajin kek'isik. Kajawataj ri kichapik rumal le kiti'jal xuquje' le kixepoyil, na ruk' ta ri chajital kichapik pa taq we q'ij. We na kab'an ta rilik uchajixik jawije' ri kek'iy wi, wa' we ajq'ayes kar kek'is aq'an wa' pa keb' oxib' junab'. We k'u kasach kiwach wa' kuya' jun k'axk'olil pa kiwi' ri e ajil tz'qat keriqitaj chi unaqaj ri uchi' plo, rumal che ri utzil kakiya'o kachokon wi rumal rech le jastaq uwach keriqitaj chi uchi' taq le plo.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas che ri ajq'ayes kar katajin kasach kiwach?

2. ¿Jas qas kakipatanij ri ajq'ayes kar?

3. ¿Jas qas kakitij ri ajq'ayes kar?

4. ¿Ke'kitij kar ri ajq'ayes kar?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

chikop	amaq'el	kik'aslemal	kewa'katik	kakitij
ichaj	alaj	kib'aqil	q'ayes	ja'

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim. xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Chikop _____
2. Ichaj _____
3. Q'ayes _____
4. Ja' _____
5. Amaq'el _____

Ucholajil tzij

Kikojik ri tzij wene kkowin la'.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik. xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Wene' kkowin la' le ali Talin che ri ub'anik ri uchak, weta kuya uk'u'x che ri ub'anik.
Wene' kkowin la' le ali we'l che ri kisak'ajaxik le imul, weta kuya uk'u'x che ri kilik.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. wene' kakowin la' le tat cho le ala che ri upaq'ik le si'.
1. Wene' _____ le nan cho le ali che le kiyuq'ixik chij.
2. Wene' _____ le ali cho le ala che ri ub'anik le uch'ajik k'ul.
3. Wene' _____ le ali cho le chuchu' che ri ub'anik le ak'uwa.
4. Wene' _____ le chuchu' che ri ub'anik le rikil we kutijoj rib' che ri ub'anik.
5. Wene' _____ le laj ali che ri ub'anik ri utz'ib' we man kawarik.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. Wene' _____ le ala che riub'anik ri uchak we karane'j.
2. Wene' _____ le ali che ri ub'anik ri uchak we karane'j
3. Wene' _____ le ali che ri ub'anik le wa we kutijoj rib'.
4. Wene' _____ le chuchu' che ri ub'anik le ik we kuta uno'j che ri ub'anik.
5. Wene' _____ le laj ali che ri ub'anik le tz'ib' we kutijoj rib'.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Winaq, Ke'kowin Ke'kowin le winaq che ri ukolomaxik ri kib'e
1. Chikop, kkowinik la' _____
2. Ichaj, kkowin la' _____
3. Q'ayes, kixkowin la' _____
4. Ja', kinkowin wa' _____
5. Kar, kkowin _____

TIJO'NIJIK 30 JASCHE RI AJQ'AYES KAR KATAJIN KASACH KIWACH

Extraida de:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Manatee_bearing_scars_on_back_from_boat_propeller.jpg
Autor: Bonde, Robert K., U.S. Fish and Wildlife Service

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'ixik ri kariqitajik rumal ri kil apanoq.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

Le ajq'ayes kar e jujun taq chikop che na e ch'u'j taj. Amaq'el pa ri kik'aslemal xaq wa'ik kakib'ano, ke'uxlanik xuquje' kewa'katik. Wa' we ajq'ayes taq kar kakitij apachike uwach ichaj, k'o k'u ri jujun taq mul kakitij alaj taq kar che na k'o ta kib'aqil xuquje' le q'ayes kak'iy uloq pa le ja', are wa' kakik'iysaj wi kib'. Na qas ta e kamsal kech, necher wa' e tu'nel taq chikop kek'iy pa le ja' che kaya'taj le k'axk'olil pa ri kik'aslemal rumal che kamik pa taq we q'ij katajin kek'isik. Kajawataj ri kichapik rumal le kiti'jal xuquje' le kixepoyil, na ruk' ta ri chajital kichapik pa taq we q'ij. We na kab'an ta rilik uchajixik jawije' ri kek'iy wi, wa' we ajq'ayes kar kek'is aq'an wa' pa keb' oxib' junab'. We k'u kasach kiwach wa' kuya' jun k'axk'olil pa kiwi' ri e ajil tz'qat keriqitaj chi unaqaj ri uchi' plo, rumal che ri utzil kakiya'o kachokon wi rumal rech le jastaq uwach keriqitaj chi uchi' taq le plo.

Ub'e'al chak: Chatzijoj che jun awachi'l pa uwi' ri xata ucholaj che ri jun sik'in uwach wuj, xuquje' chab'ij su ri kawilo chi kariq pa keb' oxib' junaq apanoq.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik ri jasche k'o k'ayewal chi rij ri kik'aslemal ri awaj ri e k'o pa taq ri ja', xuquje' ub'ixik jas ri petanaq chi kiwach.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' ri jasche k'o k'ayewal chi rij ri kik'aslemal ri awaj ri e k'o pa taq ri ja', xuquje' chatz'ib'aj su ri petanaq chi kiwach kawil apan at, ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chajuch'u ruk' kaq atz'ib'ab'al jawi kub'ij wi su ri kariqitajik, rumal ri tajin kok'owisaxik.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 31 CHE'QATO' LE K'ACHE'LAJ

Extraída de Wikipedia

¿Jas ub'anik kab'an che ri kichajixik ri k'ache'laj?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'inik uwach wuj.

Che'qato' le k'ache'laj

We k'o rutzilal ri **uk'aslemal** wa uwachulew xuquje' k'o rutzilal ri **kik'aslemal** ri **winaq**, ri **awaj**, ri **tiko'n** xuquje' ri kech chik nik'aj ri e k'o cho wa uwachulew; ri ub'antajik ri **kik'aslemal** ri **k'ache'laj** xuquje' **nim** ri ub'antajik. Ri kub'ij ri Naciones Unidas, are chi **rajawixik** ke'chajix ri k'ache'laj rumal kakisaqarisaj ri **kaqiq'** k'o cho wa uwachulew (CO2), ri kib'antajik ri k'ache'laj cho wa uwachulew are ri 31%, e k'o k'ya'laj taq kiwach awaj, tiko'n, winaq cho wa uwachulew, chi **konojel** kib'anom ri 80%. e k'o jun 20% ri kakich'ek kik'aslemal chi rij ri kuya wa uwachulew.

Ri tajin kab'an wakamik che ri kito'ik ri k'ache'laj, wa uwachulew are chi kaya' pa kijolom ri winaq chi utz k'ya'laj mul ke'kikoj ri jastaq, xuquje' utz we ke'tas ri jastaq rech ke'kik'am ubi ri jarab'isanel taq rech, are' ronojel wa kakikoj chi jumul che ri ub'anik taq jastaq chech, wa' no'jimal kokisax pa ri kijolom konojel ri winaq rech jewa' kakib'ano. Ri jastaq ri utz ko'k k'ya'laj taq mul are taq: Ri chay, ri wuj, ronojel ri jastaq b'anom che ri uwa'l taq che'. Ruk' wa' sib'alaj nim ri k'olinik kab'an chi kech ri jastaq ri e k'o cho wa uwachulew, xuquje' ruk' wa' kojkowinik kaqaya kik'aslemal ri k'ache'laj, kab'ix che chi le k'ache'laj upotzpo'y ri uwach ulew, ri k'ache'laj kikisaqarisaj ri ukaqiq'al wa uwachulew.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ub'anik kab'an che ri kichajixik ri k'ache'laj?

2. ¿Le kuya uk'eyewal che ri qak'aslemal we kakirik uk'ayewal ri k'ache'laj?

3. ¿Le utz kikojik kamul, oxmul, k'ya'laj mul ri jastaq?

4. ¿Jas kib'i' ri k'ache'laj kab'ixik rumal ri kichak kakib'an pa uwi' ri qak'aslemal?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Uk'aslemal	kik'aslemal	winaq	awaj	tiko'n
k'ache'laj	rajawixik	kaqiq'	konojel	nim

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje'che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Winaq _____
2. Awaj _____
3. Tiko'n _____
4. K'ache'laj _____
5. Kaqiq' _____

Ucholajil tzij

Ukojik le tzij *rajawixik*.

Rajawixik kinb'an nupatan

Rajawixik kab'an apatan

Man kab'an ta apatan

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Rajawixik kinb'an uwa ri nutat.
1. _____ nupatan rech kinb'e pa wa'katem pa xe'qal.
2. _____ ri akem rech kach'ek apwaq.
3. _____ awa rech man katnum taj.
4. _____ utz'ib' le ak'al rech man kayaj ta pa tijob'al.
5. _____ ri qachak rech man kojyaj taj.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ iwa rech man kuna' ta wi'jal ri ipam.
2. _____ akunub'al rech kok'ow le ayab'.
3. _____ ri achak rech man katyaj taj.
4. _____ mes rech saq ri awachoch.
5. man _____ ta _____.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Rajawixik, mes Rajawixik kinmes upam wachoch_____.
1. Rajawixik kinb'an, wa_____
2. Rajawixik kab'an, si'_____
3. Rajawixik kb'an, kunab'al_____
4. Rajawixik Kib'an, chak_____
5. Rajawixik kakib'an, tz'ib'_____

TIJO'NIJIK 32 JO' CHE RI KITO'IK RI K'ACHE'LAJ

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Extraída de Wikipedia

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Kiriqik ch'o'j, uya'ik no'j che ri uchupik uwach ri ch'o'j, uchupik uwach ri ch'o'j.

Ub'e'al chak: Chasik'ij wa jun k'amb'al no'j.

We k'o rutzilal ri uk'aslemal wa uwachulew xuquje' k'o rutzilal ri kik'aslemal ri winaq, ri awaj, ri tiko'n xuquje' ri kech chik nik'aj ri e k'o cho wa uwachulew; ri ub'antajik ri kik'aslemal ri k'ache'laj xuquje' nim ri ub'antajik. Ri kub'ij ri Naciones Unidas, are chi rajawixik ke'chajix ri k'ache'laj rumal kakisaqarisaj ri kaqiq' k'o cho wa uwachulew (CO2), ri kib'antajik ri k'ache'laj cho wa uwachulew are ri 31%, e k'o k'ya'laj taq kiwach awaj, tiko'n, winaq cho wa uwachulew, chi konojel kib'anom ri 80%. e k'o jun 20% ri kakich'ek kik'aslemal chi rij ri kuya wa uwachulew.

Ri tajin kab'an wakamik che ri kito'ik ri k'ache'laj, wa uwachulew are chi kaya' pa kijolom ri winaq chi utz k'ya'laj mul ke'kikoj ri jastaq, xuquje' utz we ke'tas ri jastaq rech ke'kik'am ubi ri jarab'isanel taq rech, are' ronojel wa kakikoj chi jumul che ri ub'anik taq jastaq chech, wa' no'jimal kokisax pa ri kijolom konojel ri winaq rech jewa' kakib'ano. Ri jastaq ri utz ko'k k'ya'laj taq mul are taq: Ri chay, ri wuj, ronojel ri jastaq b'anom che ri uwa'l taq che'. Ruk' wa' sib'alaj nim ri k'olinik kab'an chi kech ri jastaq ri e k'o cho wa uwachulew, xuquje' ruk' wa' kojkowinik kaqaya kik'aslemal ri k'ache'laj, kab'ix che chi le k'ache'laj upotzpo'y ri uwach ulew, ri k'ache'laj kikisaqarisaj ri ukaqiq'al wa uwachulew. Wachanim maja' q'alaj we kab'an kunik che ri uto'ik wa uwach ulew.

Ub'e'al chak: Chatzijo che jun awachi'l ri xata ub'e ucholaj che ri xasik'ij cho le awuj. xuquje' su ri kab'ij at pa uwi' wa', su ri rajawixik kab'anik.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Tz'ib'anik pa uwi' jas ub'anik ri kito'ik ri k'ache'laj kab'anik.

Tijo'nik ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa uwi' jas ub'anik ri kito'ik ri k'ache'laj kab'anik ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak. Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al jawi tz'ib'atal wi ri jun nim no'oj che ri kito'ik ri k'ache'laj.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l

Tijo'nijik 29-32

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

chikop ja'	k'aslemal kar	ichaj k'ache'laj	q'ayes
---------------	------------------	---------------------	--------

1. _____
1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ucholaj ri kub'ij.

_____ la' le ali Ixmukane che ri ub'anik le chak we kukoj uchuq'ab' che ri ub'anik. xuquje' _____ in kinchakunik we kinkoj ronojel ri chuq'ab' che ri ub'anik le chak.

Iwir xb'ix che ri nuxib'al chi k'o jun chak re b'inisanel re ch'ich', xqachomaj ruk' ri wachalal, _____ ri jun wachalal chik kuk'am ri chak we kutijoj chi jub'iq' rib' che ri ub'inisaxik ch'ich'.

_____ la' le ali Talin che ri ub'anik ri wa, weta kuya uk'u'x che ri uraqik jas kab'an che ri ub'anik ub'anik.

_____ la' le ali we'l che ri kisak'ajaxik le kinaq', weta kuya uk'u'x che ri uta'ik uno'oj jas kab'an chech..

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

k'i	jub'iq'	sib'alaj	utz	no'jimal
------------	----------------	-----------------	------------	-----------------

_____ e _____ ri winaq kakinim kib' pa ri plo che ri kichapik taq kar. Ke'yaj kumal taq ri chajinel taq ke ri plo xa _____ kakito, pa keb' oxib'qij chik ke'b'e chi jumul che ri kichapik ri kar. Kinchomaj chi wene _____ kok pa ri kijolom ri winaq chi man _____ ta ri kakib'ano ke'kikamisaj taq ri awaj re ri plo.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Usik'ixik, uta'ik ucholaj xuquje' uya'ik ub'ixik su ri kariq rumal ri rilik ri tajin kab'anik.

Le ajq'ayes kar e jujun taq chikop che na e ch'u'j taj. Amaq'el pa ri kik'aslemal xaq wa'ik kakib'ano, ke'uxlanik xuquje' kewa'katik. Wa' we ajq'ayes taq kar kakitij apachike uwach ichaj, k'o k'u ri jujun taq mul kakitij alaj taq kar che na k'o ta kib'aqil xuquje' le q'ayes kak'iy ulop pa le ja', are wa' kakik'iysaj wi kib'.

Ub'e'al chak: Chattz'ib'an pa kiwi' taq ri b'antajik ri kakiya k'ayewal che ri kik'slemal ri awaj ri kakok'owisaj ri kik'aslemal pa ri plo xuquje' chatz'ib'aj su ri kachomaj kakiripo we man kilixik su kab'an che ri kito'ik.

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik ri kakunik kuya pa kijolom ri winaq ri ub'anik ri kito'ik ri k'ache'laj.

UTAS TIJONIK 5

K'AK' ETA'MANIK

V

TIJO'NIJIK 33- TIKAL

Autor: Lorena Castellanos

¿Jas ub'anik kab'an che ri kikojik taq ri k'ak' taq jastaq rech kak'exkob' ri ub'antajik ri qak'aslemal?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le sik'in uwach wuj.

Tikal

Xkya'laj **junab'** pa jun utas ri ub'antajik wa **k'aslemal** ri Tikal are ri' ri nimalaj **kitinamit** ri mayab' winaq. Pa ri nimalaj **k'ache'laj** k'o Peten k'o wi wa' wa jun **nimalaj tinamit**. Sib'alaj e nimaq taq ri **ja**, ri tanab'al e k'o Pa ri Tikal, are wa' ri xkib'an **nim** che pa taq ri **junab'** (250-900 dC). **Saq** ab'aj xok che ri kib'anik ri nimaq taq ja, nimaq taq tanab'al ri xe'b'an ojer, nimaq taq ri kaqan a 70 etab'al ri ketab'al. Pa ri Tikal e k'o taq: nimaq taq ja kech q'atb'altzij, laj taq ja, e k'o kachoch taq winaq ri nima'q taq kib'e kicholaj, ja ri xe'kikoj ri chakunelab' re tinamit, tanab'al, nimaq taq **ab'aj** ri k'o tz'ib' chi kiwach.

Ri tiko'nik, ri kib'anik taq jastaq, ri kilik taq ri ch'umil pa ri kaj are wa' jujun chi kech ri **jastaq** kab'anik. Ri kilik taq ri ch'umil pa ri kaj nim ri ub'e nim ri ucholaj pa ri k'aslemal,

xuquje' pa ri kojoniik. Jun b'antajik ri nim ub'e ri nim ucholaj are ri ukojik ri cholq'ij ri xkunik xuk'ut chi kiwach jastaq ri kab'antajik ri petanaq pa ri k'aslemal.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas ub'anik kab'an che ri kikojik taq ri k'ak' taq jastaq rech kak'exkob' ri ub'antajik ri qak'aslemal?

2. ¿Jawi kariqitaj wi ri Tikal?

3. ¿Le e k'o nimaq taq ja pa ri Tikal?

4. ¿Jas ab'aj xok che ri kib'anik taq ri ja jela' Tikal?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Junab'	k'aslemal	kitinamit	k'ache'laj	jastaq
Tinamit	ja	nim	Saq	ab'aj

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Junab' _____
2. K'aslemalal _____
3. K'ache'laj _____
4. Ja _____
5. Tinamit _____

Ucholajil tzij

Kikojik silob'enik taq tzij, re taq ri ok'owinaq chik, ri tajin kok'owik, ri maja' kok'owik.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik, xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Xinjachanik	Kinjachanik	Tajin kinjachanik	Kinjachan na
Xatjachanik	Katjachanik	Tajin katjachanik	Katjachan na
Xjachan la	Kjachan la	Tajin kjachan la	Kjachan na la
Xjachanik	Kjachanik	Tajin kjachanik	Kjachan na
Xujjachanik	Kujjachanik	Tajin kujjachanik	Kujjachan na
Xixjachanik	Kixjachanik	Tajin kixjachanik	Kixjachan na
Xjachan alaq	Kjachan alaq	Tajin kjachan alaq	Kjachan na alaq
Xe'jachanik	Ke'jachanik	Tajin ke'jachanik	Ke'jachan na

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Tajin kinjach kulew walk'uwa'l.
1. _____ kiwa le winaq.
2. _____ kulew le walk'uwa'l.
3. _____ ki wuj le ak'alab'.
4. Iwir _____ kulew le kalk'uwa'l.
5. oxojir _____ kachoch le wal.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. Le nan _____ wuj re ch'ab'enik pa nimaq'ij re uk'ulanem ri ral.
2. _____ rikil ri nunan.
3. _____ wa chi kech konojel le winaq.
4. _____ kulew le wal.
5. _____ wa.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Xinjachanik, wa Xinjach wa iwir
1. Xinjachanik, ulew _____
2. Kinjachanik, wa _____
3. Tajin kinjachanik, patan _____
4. Kinjachan na, rikil _____
5. Ke'jachanik, chak _____

TIJO'NIJIK 34- TIKAL XUQUJE' RI UWACH RI KAJ

Tikal templo III. Autor: Lorena Castellanos

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Resaxik nimaq taq no'oj pa uwi' ri keta'mb'al ri qati't qamam ojer pa uwi' le uwach le kaj.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le k'amb'al no'j.

Xkya'laj junab' pa jun utas ri ub'antajik wa k'aslemal ri Tikal are ri' ri nimalaj kitinamit ri mayab' winaq. Pa ri nimalaj k'ache'laj k'o Peten k'o wi wa' wa jun nimalaj tinamit. Sib'alaj e nimaq taq ri ja, ri tanab'al e k'o Pa ri Tikal, are wa' ri xkib'an nim che pa taq ri junab' (250-900 dC). Saq ab'aj xok che ri kib'anik ri nimaq taq ja, nimaq taq tanab'al ri xe'b'an ojer, nimaq taq ri kaqan a 70 etab'al ri ketab'al. Pa ri Tikal e k'o taq: nimaq taq ja kech q'atb'altzij, laj taq ja, e k'o kachoch taq winaq ri nima'q taq kib'e kicholaj, ja ri xe'kikoj ri chakunelab' re tinamit, tanab'al, nimaq taq ab'aj ri k'o tz'ib' chi kiwach.

Ub'e'al chak. Chatzijo che jun awachi'l ri xata ub'e ucholaj che ri sik'in uwach wuj.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Utz'ib'axik jun peraj tz'ib'anik pa kiwi' ri ab'aj ri k'o taq wachib'al chi kiwach ri xe'kiya kan ri qati't qaman ojer.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Utz'ib'axik jun peraj tz'ib'anik pa kiwi' ri ab'aj ri k'o taq wachib'al chi kiwach ri xe'kiya kan ri qati't qaman ojer, ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak Jampa' xb'antaj ri atz'ib'anem, chajuch'u' ruk' kaq atz'ib'ab'al jawi k'o wi jas tz'ib'am cho taq ri ab'aj pa uwi' le kaj.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 35 MACHU PICHU

Machu_Picchu . Autor: M. St-Amant-

¿Jas aweta'm pa uwi' ri jun nimalaj tinamit Machu Pichu?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak. Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Machu Pichu

Are wa' rulewal le amaq' siwan tinamit Perú jawije' kariqitaj wi ri nimalaj tinamit Machu Pichu, che kub'ij pa kaxlantzij “**q'e'l juyub'**”, are wa' kichuq'ab'il le aj Inka che eta'matal uwach pa ronojel **uwacahulew**. **Kariqitaj** pa **laju**j uwaqk'al uxo'l q'ab'aj pa eleb'al kiquq' che le **tinamit** Cusco pal le uq'ab' tinamit Urubamba. Wa uk'u'x kitinamit le aj Inkas che **sutim rij ruk'** k'axtun taq ja, nima'q taq q'e't chi'l uq'axeb'al b'inel taq **ja'**, ronojel wa' e wokotal **pwi'** jun nimalaj **juyub'**.

Ri uwokik b'anom uloq ruk' nima'q k'axtun taq ab'aj utiqom rib', che na k'o ta uch'atul b'anom. Ya'om uq'ij pa taq we q'ij kamik rumal le q'atb'altzij che qas are uq'inomal na'ojib'al chi winaqilal rumal che nim ri upatan pa ri kichomab'al le winaqib' chi'l le q'atb'altzij pa uq'ijol uloq le amaq' Inka. Xa jeri' nim kilitaj wi rumal che uq'inomal le amaq' tinamit che uk'a'tal uloq chi wuqub' rajawab'

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas aweta'm pa uwi' ri jun nimalaj tinamit Machu Pichu?

2. ¿Jawi kariqitaj wi ri nimalaj tinamit Machu Pichu?

3. ¿Jas ri' ri Machu Pichu?

4. ¿Ri Machu Pichu le jun tinamit Inca?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

q'e'l	juyub'	uwacahulew	kariqitaj	lajuj
tinamit	sutim	rij	ruk'	ja'

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Juyub' _____
2. Uwachulew _____
3. Lajuj _____
4. Tinamit _____
5. Ja' _____

Ucholajil tzij

Ukojik ri tzij k'ate'q ne'.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik. xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

K'ate'q ne' kkowin na la' le ali To'n che ri ub'anik le jun wachib'al, we kutijoj rib' che ri ub'anik.

K'ate'q ne' kkowin na la' le ali Maxa che ri kisak'ajaxik le imul, we kuta uno'oj chi kech ri keta'm pa uwi' ri ub'anik le chak.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij che'asik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. K'ate'q ne' kakowin na la' le ali che ri ub'anik le kem we kutijoj rib' che ri ub'anik.
1. _____ le nan che le kiyuq'ixik chij we man naj taj ke'b'ewi.
2. _____ le ali che ri uch'ajik le k'ul we kataq rumal ri unan.
3. _____ le chuchu' che ri ub'anik le ak'uwa we kawa'lij aq'ab'.
4. _____ le tat che le kem we kutijoj rib' che ri ub'anik.
5. _____ le laj ali che ri ub'anik ri utz'ib' we man kawarik.

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ le ala che ri ub'anik ri uchak we karane'j.
2. _____ le ali che ri ub'anik ri uchak we karane'j
3. _____ le ali che ri ub'anik le wa we kutijoj rib'.
4. _____ le chuchu' che ri ub'anik le ik we kuta uno'j che ri ub'anik.
5. _____ le laj ali che ri ub'anik le tz'ib' we kutijoj rib'.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. K'ate'q ne' kkowin na la', wuj K'ate'q ne' kkowin na la' le nan che ri tz'ib' we kuloq' uwuj.
1. K'ate'q ne' kkowin na la', ulew _____
2. K'ate'q ne' kixkowin na la', wa _____
3. K'ate'q ne' ke'kowin na la', patan _____
4. K'ate'q ne' kujkowin na la', rikil _____
5. K'ate'q ne' ke'kowin na la', chak _____

TIJO'NIJIK 36- TIKAL XUQUJE' RI MACHU PICHU E JUNAM

Autor: M. Larios

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Uchakuxik sik'in uwch wuj

Chariqa ri suche xub'an wa jun tz'ib'anik ri b'anol re.

K'amb'al no'oj

Are wa' rulewal le amaq' siwan tinamit Perú jawije' kariqitaj wi ri nimalaj tinamit Machu Pichu, che kub'ij pa kaxlantzij "q'e'l juyub", are wa' kichuq'ab'il le aj Inka che eta'matal uwach pa ronojel uwacahulew.

Ub'e'al chak: Chatzijoq che jun awachi'l pa uwi' ri wuj xasik'ij, su ri xraj ri tz'ib'anel re xuya ub'ixik ruk' wa' wa jun wuj wawa'.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Chatz'ib'aj ri xa e junam ri man xa e junam taj ri Machu Pichu ruk' ri Tikal.

Tijonik ib' 4

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xa e junam ri man e junam taj ri Machu Pichu ruk' ri Tikal, ruk' waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: chajuch'u ruk' kaq atz'ib'ab'al ri suche xub'an wa jun tz'ib'anik ri b'anol re.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Tijo'nijik 33-36

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

junab'	k'aslemal	k'ache'laj	tinamit
ja	saq	ab'aj.	

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ucholaj ri kub'ij.

_____ chwe'q ruk' nutat, sib'alaj aq'ab' wa' _____. Jampa' kab'e q'ij
_____ ruk' ri wachalal _____ che chi _____ ruk' ri nutat. Xinwaj
chi kinchakun ruk' ri nutat rumal kinwaj kinweta'maj jas ub'anik kub'an che ri uchak.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj
tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

Qas tzij	jela'	qas jeri'	are la'	je'
-----------------	--------------	------------------	----------------	------------

Xinch'ab'ej ri walaxik xinb'ij chi kech chi kinb'an jun nunimaq'ij e keb' oxib' jewa'
xkib'ij chwe _____ kujach'ab'ej pa ri animaq'ij _____ qastzij xinha chi kech,
jun xuta chwe jawichi' kab'an wi, in xinb'ij _____ cho rachoch nunan, _____
_____ nan xcha che ri nunan, je' xcha ri nunan, are achoch la le saq ja nan xcha ri jun
walaxik che _____ xcha ri nunan chech.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'e'al chak: Chasik'ij uwach wa tz'ib'atalik, chawet'amaj su ri qas karaj ri tz'ib'anel re kuya ub'ixik.

Xkya'laj junab' pa jun utas ri ub'antajik wa k'aslemal ri Tikal are ri' ri nimalaj kitinamit ri mayab' winaq. Pa ri nimalaj k'ache'laj k'o Peten k'o wi wa' wa jun nimalaj tinamit. Sib'alaj e nimaq taq ri ja, ri tanab'al e k'o Pa ri Tikal, are wa' ri xkib'an nim che pa taq ri junab' (250-900 dC). Saq ab'aj xok che ri kib'anik ri nimaq taq ja, nimaq taq tanab'al ri xe'b'an ojer, nimaq taq ri kaqan a 70 etab'al ri ketab'al. Pa ri Tikal e k'o taq: nimaq taq ja kech q'atb'altzij, laj taq ja, e k'o kachoch taq winaq ri nima'q taq kib'e kicholaj, ja ri xe'kikoj ri chakunelab' re tinamit, tanab'al, nimaq taq ab'aj ri k'o tz'ib' chi kiwach.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik ruk' job' chomanik, xuquje' charaqa su ri karaj ri tz'ib'anel re kuya ub'ixik.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'an pa uwi' ¿su' ub'anik kab'an che ri kikojik ri k'ak' taq eta'manik che ri ub'anik chi jub'iq utz che ri qak'aslemal?

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj su ri xaweta'maj pa uwi' ri Tikal.

TIJO'NIJIK 37 ESTAMBUL

Extraída de <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Istanbul2010.jpg>
Autor: Istanbul und Türkei Community. <http://www.istanbulpark.de/> - Picture by Selda Yildiz and Erol Gülsen

¿Jas aweta'm pa uwi' ri jun nimalaj tinamit Estambul?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Estambul

Wa' jun junelik amaq' tinamit pa we uwachulew che **kariqitaj** chi kixo'l ri peraj taq uwachulew Asia chi'l Europa. Chi upam ri oxq'o' ruk' jo'lajuj **junab'** are xuk'am uq'ab'ib'al **keb'**uwach tinamit che nima'q regele'n, are ri romano-bizantino chi'l ri otomano. We **ub'i'** ri Estambul, xchokonsab'ex uloq k'i chi junab' pa ri amaq' siwan **tinamit**, xk'am raqanil uq'ab'ib'al pa ri **q'ij** wajxaqib' ukak'al rech le **ik'** marzo pa junab' 1930 chi uwach ri Constantinopla.

Pa taq we q'ij kamik, ruk' ri nimalaj raqanib'al uwinaqilal, are wa' qas nim tinamit kariqitaj pa Turquía xuquje' **chila'** kariqitaj wi ri qas uq'inomal chi pwaqilal, no'jib'al chi'l **wa'kateb'al**. We jujun taq amaq' tinamit are kak'utunsaj uwach jachike ri uxajom uloq, ri no'jib'al ruk'a'am are keq'alajisan le uxol taq b'e wokotalik chi'l **kino'jib'al** ri e winaqilal. Xaq e jujun taq tinamit wa' jacha' le Estambul che **kekowin** chi uq'alijisaxik uwach le keta'mab'al kechab'em kanoq, rumal rech wa' na kisachom ta uwach we q'inomal ya'tal kan chi kech.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas aweta'm pa uwi' ri jun nimalaj tinamit Estambul?

2. ¿Jawi k'o wi ri tinamit Estambul?

3. ¿Jas ri nab'e ub'i' ri Estambul?

4. ¿Jas ri junab' ri q'atb'altzij xuya uq'ijal ri ub'i' ri Estambul?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

kino'jib'al q'ij	junab' ik'	keb' wa'kateb'al	ub'i' kekowin	tinamit chila'
---------------------	---------------	---------------------	------------------	-------------------

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij le e k'o ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. Junab' _____
2. Q'ij _____
3. Keb' _____
4. Wa'kateb'al _____
5. Chila' _____

Ucholajil tzij

Ukojik ri tzij Rajawixik la', rajawixik ri'.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Rajawixik la' kak'is le achak, rech katuxlanik.

Rajawixik ri' kakojo jas kub'ij ri nan rech utz kel ri ak'aslemal.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. Rajawixik la' kaloq' jun atz'ib'ab'al, rech katz'ib'aj ronojel ri kik'as le winaq.

1. _____ katijoj awib' rech utz kel ri ak'aslemal.

2. _____ Kakunaj awib' rech kok'ow le uk'axk'ol ajolom.

3. _____ kata ukuyik amak che ri atat, rumal xak'ulula'j

4. _____ kab'an awa, rech man kana' ta wi'jal

5. _____ kat'is awatz'eyaq rech man kub'an ta Itzel

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na.

1. _____ katuxlanik, rech kok'ow le awaram.

2. _____ kaloq' jun ach'ich' rech man katb'in ta chik.

3. _____ katkub'i'k rech qas kachomaj jas ri kab'ij.

4. _____ kab'an jun awachoch rech man kaqaj ta chi awachoch.

5. _____ kab'an ub'e ri ja' rech man kuya ta k'ayewal.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Rajawixik la', kunab'al Rajawixik la' kaloq' jun akunab'al rech kok'ow le ayab'

1. Rajawixik la', tinamit _____

2. Rajawixik la', ik' _____

3. Rajawixik la', q'ij _____

4. Rajawixik la', junab' _____

5. Rajawixik la', keb' _____

TIJO'NIJIK 38 K'AYINIK, LOQ'OMINIK PA ESTAMBUL

Grand Bazaar. Extraída de https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grand-Bazaar_Shop.jpg
Autor: Dmgultekin

**Rilik chik ri xriq kan pa ri
tijo'nijik ri k'ate' xok'owik**

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Chikojo ri jalajoq taq tzij e mulim pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'ixik ruk' keb', oxib' tzij ri kib'antajik ri tinamit e k'o chi uchi' plo jawi ri ke'l wi ub'i ri ch'ich' ri ke'wa'kat pa ri plo.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

We jujun taq amaq' tinamit are kak'utunsaj uwach jachike ri uxajom uloq, ri no'jib'al ruk'a'am are keq'alajisan le uxo'l taq b'e wokotalik chi'l kino'jib'al ri e winaqilal. Xaq e jujun taq tinamit wa' jacha' le Estambul che kekowin chi uq'alijisaxik uwach le keta'mab'al kechab'em kanoq, rumal rech wa' na kisachom ta uwach we q'inomal ya'tal kan chi kech.

Ub'e'al chak: Chatzijoq che jun awachi'l pa uwi' ri xata ub'e, ucholaj che wa jun sik'in uwach wuj.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Chab'an tz'ib'anem pa uwi' ri k'ayinik, loq'o'minik kab'an pa taq ri tinamit ri e k'o chi uchi' plo, xuquje' ri ke'la wi wa' che ri uq'inomal ri umeb'ilal ri tinamit.

Kaya' nik'aj k'amanik no'oj, utz we pa uwi' wa' kab'an wi ri atz'ib'anem.

Ub'e'al chak: Chab'an tz'ib'anem pa uwi' ri k'ayinik, loq'o'minik kab'an pa taq ri tinamit ri e k'o chi uchi' plo, xuquje' ri ke'la wi wa' che ri uq'inomal ri umeb'ilal ri tinamit. ruk' ne job', waqib', wuqub' chomanik.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj:

Ub'e'al chak: Chajuch'u ruk' kaq atz'ib'ab'al jawi k'o wi ri uk'ux ri atz'ib'anik ri kib'antajik ri tinamit e k'o chi uchi' plo, jawi ri ke'l wi ub'i ri ch'ich' ri ke'wa'kat pa ri plo.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

TIJO'NIJIK 39 RI MIRADOR

Extraida: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flickr_-_archer10_\(Dennis\)_-_DSCN1823B.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flickr_-_archer10_(Dennis)_-_DSCN1823B.jpg) Autor: Dennis Jarvis

¿Jas aweta'm pa uwi' ri Mirador?

Sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chatatab'ej xuquje' chatarane'j rij le jun sik'in uwach wuj.

Ri Mirador

Ri Mirador are wa' jun ojer tinamit chi sib'alaj **nim** ub'antajik. k'o **jela'** pa ri **k'ache'laj** re Peten re wa Iximulew. Wa jun tinamit k'o ajsik che ri Petén, chi unaqaj k'o wi ri **k'ulb'a't** re wa qatinamit **ruk'** México. Ri Mirador nab'e xk'iy chi uwach ri Tikal pa ri utas k'aslemal. Ri Mirador xraq pa ri **junab'** 1926, k'a pa ri junab' 1980 xya' che ri ub'anik ri **uk'otik**, xb'antaj kunik che ri uk'otik ronojel ri nimalaj tinamit.

Ri xraqatajik chi sib'alaj nim ub'antajik, nim ucholaj wa' wa jun tinamit wawa' pa taq ri uk'isb'al ri ub'antajik **k'aslemal** pa ojer junab', ki'litaj ri nimaq taq ja re q'atb'altzij, **ja** re kojoniq, tanab'al, **b'e**, etz'ab'al **b'olol**, kachoch taq winaq xuquje' nik'aj chik. Ri ilol taq re kakib'ij chi ri nimalaj raqo'nik xkib'an jela' pa ri Mirador are ri jun ab'aj ub'i' La Danta. Ri xkilo chi are wa' ri nimalaj ja xkiyak kan ri nimalaj b'antajik Maya.

Uch'ob'ik sik'inem uwach wuj

Ub'e'al chak: Che'atzalij kiwach wa nik'aj k'oton chi'aj pa K'iche' tzijob'al cho ri awuj, xuquje' che'asik'ij chi uwach jun awachi'l ri xatz'ib'aj.

1. ¿Jas aweta'm pa uwi' ri Mirador?

2. ¿Jawi kariqitaj wi ri Mirador?

3. ¿Jas junab' xya' che ri uk'otik ri Mirador?

4. ¿Jachin nab'e xtikik are ri Mirador are ne ri Tikal?

Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij le e tz'ib'atal pa le jalajoj taq tzij.

Nim	jela'	k'ache'laj	k'ulb'a't	ruk'
junab'	uk'otik	k'aslemal	ja	b'e

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le nik'aj tzij ikim, xuquje' che'atz'ib'aj chi job' chomanik kuk' le nik'aj tzij chik le e k'o pa le jalajoj taq tzij cho ri awuj.

1. K'ulb'a't _____
2. B'olol _____
3. K'ache'laj _____
4. Junab' _____
5. Ja _____

Ucholajil tzij

Ukojik ri tzij *rajawixik*.

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij e tz'ib'atalik xuquje' che'aq'axaj cho ri awuj.

Rajawaxik kachajij le ak'ojol, rech utz kel ri uk'aslemal

Rajawaxik kaya tijonik chi kech ri ak'ojol, rech utz kub'an ri kik'aslemal.

Rajawixik kareta'maj kach'aw pa k'iche', rech utz kachakun pa le q'atb'altzij.

Rajawixik kutijoj rib' che ri ub'inasaxik ch'ich' rech kaya' uchak pa le tijob'al.

Tijonik ib' 1

Ub'e'al chak: Ruk' ri utob'anik ri awajtij chasik'ij le tzij e tz'ib'atal ikim xuquje' chatz'aqatisaj le kraj na.

0. *Rajawixik* kamiq' ri aja', rech man kariq ta ayab'.
1. _____ kuchajij le rab'ix, rech man kakitij ta ri k'el.
2. _____ kukunaj le raqan, rech man kaq'ay taj.
3. _____ kuloq' jun ukematz'ib', rech kub'an ri uchak kaya' pa nim tijob'al.
4. _____ kixtob'ik, rech kojbe' chanim.
5. _____ k'o kach'awik, rech katataj ronojel ri kub'ij

Tijonik ib' 2

Ub'e'al chak: Che'asik'ij le tzij tz'ib'atal ikim, chatz'aqatisaj le kraj na

1. _____ kujtob' che ri ub'iqik le jal rech kujwor chanim.
2. _____ kayuqub'a' le tz'i' rech man ku'ti' ta winaq.
3. _____ katoj ri ukunanik ri atat.
4. _____ kakolomaj le xot paxinaq pa uwi' le ja.
5. _____ kitoj le ab'ix xutij le iwaq.

Tijonik ib' 3

Ub'e'al chak: Rajawixik chi ikakab'il tijoxel kib'ij chomanik pa kiwi' le tzij e tz'ib'atal ikim chi utza'm le juch', xuquje' rajawixik chi ijujunal kitz'ib'aj ri chomanik cho le iwuj.

0. Rajawixik, no'j _____ *Nimaq taq no'j rajawixik che ri ub'anaik taq ri chak.* _____
1. Rajawixik, k'ache'laj _____
2. Rajawixik, k'ulb'a't _____
3. Rajawixik, junab' _____
4. Rajawixik, k'aslemal _____
5. Rajawixik la', ja _____

TIJO'NIJIK 40 K'OTINIK KAB'AN PA RI MIRADOR

Rilik chik ri xriq kan pa ri tijo'nijik ri k'ate' xok'owik

Ub'e'al chak: Pa kajkaj, chitz'ib'aj ruk' keb', oxib' tzij ri xiweta'maj pa ri jun tijo'nijik xiwil kanoq. Che'ikojo ri jalajoj taq tzij ri e k'o pa ri tijo'nijik ri k'ate' xiwok'owisaj

Excavación: Extraída: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:El_Mirador_5.jpg Autor: Geoff Gallice

Uchakuxik ri sik'inik uwach wuj

Chatzujuk achapchob' cho taq nik'aj wuj chik pa uwi' ri ub'antajik ri kik'aslemal ri mayab' winaq ri xkib'an kik'aslemal chila' pa ri Mirador.

Ub'e'al chak: Chasik'ij le jun k'amb'al no'j.

Ri Mirador nab'e xk'iy chi uwach ri Tikal pa ri utas k'aslemal. Ri Mirador xraq pa ri **junab'** 1926, k'a pa ri junab' 1980 xya' che ri ub'anik ri **uk'otik**, xb'antaj kunik che ri uk'otik ronojel ri nimalaj tinamit.

Ub'e'al chak: Chatzijojo che jun awachi'l pa uwi' ri sik'inem wuj xab'ano, xuquje' chab'ij che su kachomaj pa uwi' ri xkiya kan ri qanan qatat chila' pa ri Mirador.

Uchakuxik ri tz'ib'anem

Chattz'iban pa uwi' ri rutzilal, ri k'ayewal ne' kuya ri ub'anik ri k'otonik kakib'an ri winaq che ri uta'ik ucholaj ri kik'aslemal ri winaq xkib'an kik'aslemal chila' pa ri Mirador.

Tijob'al ib' 4

Ub'e'al chak: Chattz'iban pa uwi' ri rutzilal, ri k'ayewal ne' kuya ri ub'anik ri k'otonik kakib'an ri winaq che ri uta'ik ucholaj ri kik'aslemal ri winaq xkib'an kik'aslemal chila' pa ri Mirador.

Uchakuxik ri sik'in uwach wuj

Ub'e'al chak: Chajuch'u ruk' kaq atz'ib'ab'al jawi kub'ij wi ri ub'antajik ri kik'aslemal ri mayab' winaq ri xkib'an kik'aslemal pa taq ri nimaq taq tinamit ojer pa cha ri Mirador.

Tijonik ib' 5 (Pajonik no'j)

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj ri xariq ruk' we tijo'nijik, cha'kojo ri tzij ri e k'o pa ri jalajoj taq tzij.

Ub'e'al chak: Chasik'ij ri xatz'ib'aj chi uwach jun awachi'l.

Tijo'nijik 37-40

1. Jalajoj taq tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'ib'aj chomanik kuk' le jujun tzij e tz'ib'atal ikim.

Junab'	keb'	tinamit	q'ij
ik'	wa'kateb'al	kekowin	

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ucholajil tzij

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, rech qas katataj ucholaj ri kub'ij.

_____ka'taq le awalk'uwa'l pa tijob'al, rech man kakiriq ta k'ax jampa' ke'k'iyik_____ka'tzuq atat, anan, we man kab'ano kaya jun awas chi awij. xuquje' _____ka'tzuq aji', rumal chi ri are' man k'o ta katzuquwik. _____kakunaj le nan. we man kab'ano kak'aqon cha wech. _____katzuq le awixoqil, we man kab'ano kayawaj la'.

Ub'e'al chak: Che'atz'aqatisaj le chomanik, che'atz'ib'aj ri tzij e rajawixik na pa le juperaj tz'ib'anik, rech qas kata' ucholaj le kuya ub'ixik, are che akojo che le tzij e mulinik.

amaq'el	no'jimal	jewa' ri'	ta'qilal	k'ax ta ne'
---------	----------	-----------	----------	-------------

_____ kinchomaj kinwila ri Mirador k'o pa ri Petén. _____ tajinik kink'ol ri nupwaq rech kinb'e che ri rilik ri nimalaj kitinamit ri qanan, qatat ri xkib'an ri kik'aslemal chila'. Kub'ij nutat _____ kamolij ri pwaq kakoj che ri ab'enam pa ri tinamit Peten numi'al kacha chwe. Kub'ij ri nunan _____ wene kinb'e wa' iwuk' jampa' kib'ek wal kacha'. Ri nutat kub'ij _____ kaqab'an che ri qab'e'ik kacha'.

3. Sik'in uxaq wuj

Ub'eal chak: Chasik'ij le juperaj tz'ib' chariqa ri ub'antajik xuquje' ri kub'an ri tz'ib'atalik.

Ri Estambul wa' jun junelik amaq' tinamit pa we uwachulew che **kariqitaj** chi kixo'l ri peraj taq uwachulew Asia chi'l Europa. Chi upam ri oxq'o' ruk' jo'lajuj **junab'** are xuk'am uq'ab'ib'al **keb'** uwach tinamit che nima'q regele'n, are ri romano-bizantino chi'l ri otomano. We **ub'i'** ri Estambul, xchokonsab'ex uloq k'i chi junab' pa ri amaq' siwan **tinamit**, xk'am raqanil uq'ab'ib'al pa ri **q'ij** wajxaqib' ukak'al rech le **ik'** marzo pa junab' 1930 chi uwach ri Constantinopla.

Pa taq we q'ij kamik, ruk' ri nimalaj raqanib'al uwinaqilal, are wa' qas nim tinamit kariqitaj pa Turquía xuquje' chila' **kariqitaj** wi ri qas uq'inomal chi pwaqilal, no'jib'al chi'l **wa'kateb'al**. We jujun taq amaq' tinamit are kak'utunsaj uwach jachike ri uxajom uloq, ri no'jib'al ruk'a'am are keq'alajisan le uxo'l taq b'e wokotalik chi'l kino'jib'al ri e winaqilal. Xaq e jujun taq tinamit wa' jacha' le Estambul che **kekowin** chi uq'alijisaxik uwach le keta'mab'al kechab'em kanoq, rumal rech wa' na kisachom ta uwach we q'inomal ya'tal kan chi kech.

Ub'e'al chak: Chatz'ib'aj juperaj tz'ib'anik ri kakoj job' chomanik chi upam, pa uwi' ri loq'ominik, ri k'ayinik kab'an pa jun tinamit jawi k'o wi ri kelib'al, ri kokalib'al ch'ch' ri ke'b'in pa uwi' ja' xuquje' chazz'ib'an pa uwi' ri unimarisaxik ri uk'olem kipwaq.

Ub'e'al chak: Chab'ana jun tz'ib'anik pa uwi' ri kik'aslemal ri winaq mayib' ri xkok'owisaj kik'aslemal pa ri nim tinamit Mirador.

Tatab'entzij 5

Ucholajil: Solb'al ch'awem chi rij k'utunem pa kematz'ib'

Le k'utunem pa kematz'ib' kuya' jun nim k'extajem chi qech.

Xqasol uxe' ruk' le Nab'e K'amal b'e rech le Nim tijob'al Eduardo Suger, jas ucholajil wa' we jun uq'ab' eta'manem e-learning pa le nim tijob'al, ri ube'al ucholajil kujaq pa kib'e ri ajtijab' xuquje' ri utob'anik kuya' pa ronojel uwach chi tijonem ib' jacha' le kajawataj pa we Paxil Kayala'.

“Ri k'utunem pa kematz'ib' are wa' jun ucholajil eta'manem k'utunem xtitaj uluq chi kech le k'ajolab' e q'apojib' rumal che na kinich'al keta'mam kib'anom uluq ukujuk wa' we k'ak' no'jib'al rech q'axem no'jib'al. Rumal k'u wa', kak'amo'waxik chi nim ucholajil upatan”, xcha' le nab'e k'amal b'e rech le nim tijob'al **Galileo, Eduardo Suger**, pa jun solb'al ch'awem xb'antaj kuk' le America Learning Media, le solb'al ch'awem tzijonem xb'antaj uluq rumal le Miguel Morales chi'l Mario Molina.

“Pa taq we q'ij kamik le tiqonik ib' pa Taqoqxa'nib'al k'i taq ri chokonisa'n kakojik jacha' taq le tv, tablets, laptops; are wa' kab'anowik chi nim uchuq'ab' taq we chakub'al kachokonisax pa le eta'manem, kuya' che ri ajtij, che ri tijoxel nima'q taq tob'anik rumal uriqik chi aninaq le ucholajil le eta'manem”, jeri' xub'ij pa tinamit Paxil Kayala'.

“Wa' jun nim chomanik xuquje' jun nim chak chi kech ri e ri'jab' taq ajtijab' chi ya'talik kakik'ex uwach taq ri kik'utunik, xuqueje' utz kakik'am uq'ab' taq ri k'ak' ucholajil eta'manik jacha' ri kawajtaj chi kech ri e tijoxelab'. Kamik le tijoxel ya'talik kareta'maj apachike uwach tzijonem eta'manem, utz kuk'amb'ejaj taq ucholajil jastaq are chi qas kuriq ucholajil ri reta'mab'al. Le k'utunem pa kematz'ib' kujaq kib'e le e k'ajolab' q'apojib' rumal uriqik jun utz eta'manik jacha' le kajawataj pa taq we q'ij kujriqitaj wi. K'o pa kiq'ab' uriqik ri utzil are chi qas utz utijoxik kib' kakib'ano”.

¿Jas ucholajil katajin kariqitaj pa le eta'manem rech kematz'ib' pa le nim tijob'al?

Pa taq we q'ij kamik we jalajoj uwach taq eta'manik uyo'jam rib', le okem pa le k'utunik rech kematz'ib', kuya' b'e katz'ib'aj awib' pa le eta'mab'al pine pa ch'aqap k'olib'al katriqitaj wi uluq xa jeri' utz kak'amb'ejaj ruk' le k'utunik kaya'taj jawije' katriqitaj wi. Ya'talik kok chi reta'maxik nik'aj chik taq eta'manem nik'aj chik k'o chi keta'mab'al che le tzijonem.

¿Jachike taq uk'axal kuya' we k'utunem pa kematz'ib' che le ajtij?

Wa' jun nim k'axk'olil ya'tal pa uq'ab' le ajtij, rumal kariqitaj chi kiwach e molaj tijoxelab' che k'o jalajoj taq kik'iyem jalajoj taq keta'mab'al.

Pa taq we q'ij kamik le tijoxel apawije' kariqitaj wi uloq utiqom rib' pa le eta'manem pa kematz'ib' utz we kunab'ejsaj rib' chi reta'maxik apachike uwach eta'manem, xuquje' le tijoxelab' utz kakimulij kib' chi uriqik chi aninaqil jas ucholajil le kajawataj chi kech, are wa' kub'ij chi qech chi utz kaqeta'maj jun jas ucholajil pa aninaqil chi k'ut kakitzukuj chi nik'aj taq k'eyowalil che xaq pa jub'iq' kekowin chi usolik uxe'al.

Xa jeri' k'ut le ajtij ya'talik kutijoj rib' kuk'amsaj rib' chi uriqik ri k'ak' taq ucholajil kariqitaj pa le eta'manem k'utunem rumal che kariqitaj chi kixo'l e tijoxelab' che xuquje' k'o keta'mab'al.

¿Jachike taq ri utzil kuya' we eta'manem pa kematz'ib' che le k'utunem kajawataj pa we Paxil Kayala'?

Le eta'manem ka kematz'ib' jun nima tob'anik wa' kachokon che uwa'lijsaxik uwach we amaq' tinamit.

¿Jas taq le kak'ulmataj kamik? Kab'an chomanik chi rij le keta'mab'al le ajtijab' xuquje' kab'ixik chi rajawaxik jun k'exonik pa le tijonem che na kakowin taj katob'anik kuk'ex ucholajil we k'utunik amaq' tinamit.

Are wa' kaq'alajisanik chi le e tijoxelab' na uk'iyal na qas ta k'o keta'mab'al are taq ke'ok pa le nim tijob'al, are k'u wa' kak'utuwik chi le e ajtijab' xuquje' na nimarinaq ta ri keta'mab'al pa we k'utunik kakib'ano.

Rumal k'u wa' we k'utunik pa kematz'ib' are kaq'alajisanik chi are qas utz tob'anik chi kech le ajtijab', are wa' kajaqow kib'e chi uriqik ri utz k'utunik kajawataj pa taq we q'ij.

¿La utz ucholajil on na utz ta ucholajil kab'an le k'utunik pa tukelam?

In kinb'ij chi utz, rumal che pa jujunal chi tijoxel k'o uchuq'ab'il ri reta'mab'al, rumal wa' we le tijoxel kakowinik k'i jastaq uwach kareta'maj utz la' kub'ano. We na na k'o ta k'eyowal kuriq le tijoxel are wa' kub'an utzil che ari kakowinik chi reta'maxik jachike taq eta'mab'al.

<http://www.americalearningmedia.com/edicion-021/242-entrevistas/3491-la-educacion-virtual-representa-un-cambio-en-el-rol-del-docente>

Ub'e'al chak: Chi kakab'il chib'ij chi kiwach iwachi'l pa uwi' chi rajawixik ri k'utunem pa k'ematz'ib'.

Ub'e'al chak: Chib'ana jun wachib'al pa uwi' ri utzilal rak'am ri k'utunem pa k'ematz'ib'.

USAID Leer y Aprender
Sitio en internet: www.usaidlea.org